

Эркин АЪЗАМ

ЖАННАТ ЎЗИ ҚАЙДАДИР

ёхуд

ЖИЙДАЛИДАН ЧИҚҚАН ЖЎРАҚУЛ

ва унинг хонадонида кечган савдолардан нақл этувчи
икки қисмли драматик қисса

«Любовь Андреевна!.. Агар яна Парижга боргудек бўлсангиз, мени ҳам олиб кетинг, барака топкур. Мен асло бу ерда қололмайман... Ўзингиз кўриб турибсизки, бу юрт гирт қолоқ, халқи нодон, тўпори, бунинг устига — жуда зеркиб кетди одам, овқатлари ҳам жонга теккан... Мени албатта бирга олиб кетинг, худо хайрингизни берсин!»

А.П.ЧЕХОВ, «Олчазор»

ТОМОША КЎРСАТУВЧИЛАР

Д о м л а ёки У с т о з - собиқ марксчи олим, академикликка даъвогар, эътиқодидан қайтмайдиган одам, 60-65 ёшларда

Х о н и м ёки Я н г а м у л л о — Домланинг хотини, «оёқ чиқарган» тижоратчи, орзуси — яна-яна яхши яшамоқ, 55-60 ёшларда

Т у р с у н и й ёки Ш о г и р д — Домланинг шогирди, «қирқ йиллик» аспирант, энди фан номзоди, докторликка ҳавасманд, 35-40 ёшларда

Р а ҳ м а т у л л о ҳ Ж и й д а л и й ёки Б о й о т а — америкалик ўзбек, «ватанпарвар», хонадоннинг доимий меҳмони, роса тетик кўринса-да, 60-65 ёшларда

К л а р а ёки К о м и л а х о н — Домланинг кизи, аридек чақишга уста, ҳаётидан норози, аросатда, 35-40 ёшларда

М э л и с ёки М е л и в о й — Домланинг асл меросхўри, лекин «Капитал»ни қўлига ҳам олиб кўрмаган, «тинғир-тинғир» мусикачи, «дарвеш», 28-30 ёшларда

А с а л х о л а ёки А м м а ш к а — бенаво оқсоч кампир, тили заҳар, ўзи меҳрибон, 70 ёшларда

«О қ к а п т а р» ёки О п е р а ч и қ и з — Мэлисга тегиб олишга қаттиқ аҳд қилган, бу йўлда мошинанинг юкхонасида димикиб ўлмоққа ҳам тайёр унвонпараст қайлиқ, 25-26 ёшларда

С а р д о р — «отаси депутат бўлса-да», ўзи репетитор йигит, 22-23 ёшларда

Л у и з а х о н ёки «А й л а в ю» — Кларанинг эркатой кизи, ўзбек бўлмоққа орзуманд, 17-18 ёшларда

Э р - х о т и н — буларнинг кимлиги ҳали номаълум, 35-40 ёшларда

Бу манзаралар янги аср бошидаги таҳликали кунларда Тошкент ва шаҳар атрофидаги соя-салқин чорбоғлардан бирида кечади.

БИРИНЧИ ҚИСМ

ТАЛВАСА

ёхуд

ШАҲАРДА НИМА ШОВҚИН?

МУҚАДДИМА

Сақнанинг парда олдидаги хилват бурчаги. Енгил ҳалинчак-курсига ястаниб олган **Х о н и м**, бурнининг учида жимжимадор кўзойнак, кўлида калькулятор, алланимани ҳисобламоқда. Оёғининг тагида сандикдек келадиган бахайбат жомадон. Ундан олинган кийим-кечак, лаш-лушлар емак столининг устида уйилиб ётибди.

Х о н и м. Тўртта «буклә» костюмчик — етмиш олти доллардан — уч юзу тўрт доллар. Олти жемпер — йигирма саккиз баксдан — бир юзу олтмиш саккиз қўқонга тушди. Беш жуфт «лодочка» туфли — олтмиш олти... Қимма-ат. Қирқ дона колготка, йўғ-а, қирқ тўрт дона — йигирма икки доллар. Тузу-ув. Ҳалиги савиллар қаёққа кетди экан-а? (*Энгашиб жомадонни титкилайди, ниҳоят бир тўп ялтироқ гилофли сийнабанд чиқади. Бирини гилофидан суғуриб томоша қилади.*) Зўр кетади аммо! Неча баксдан десамикин?..

Ташқарида машина келиб тўхтагани эшитилади. Эшиги қарсиллаб ёпилиб, зум ўтмай **М э л и с** пайдо бўлади. Фирт маст, оёғида туролмайди.

М э л и с. Ма-а-ма, привет!

Х о н и м (*кўлидагини апил-тапил жомадонга ташлаб*). Мэлисчик, жоним, қаёқларда юрибсан? Аэропортга чиқиб бизларни кутиб оладими десам... Соғиндим! Ке, бир ўпай!

М э л и с (*гандираклаб унинг бошига келади*). Ма-ма!

Х о н и м (*таънаомуз оҳангда*). Ойи!

М э л и с (*баттар гашиқиб*). Мама!

Х о н и м (*қойиниб*). Ойи! Энди «ойи» бўлади, жиннивой! Биров эшитса нима дейди? Булар ҳалиям... (*Ўптиришига энгашган ўғлининг гарданига лаб уриб қўяди.*) Энди у ёғидан... Мэлисгинам, эркатойим!

М э л и с (*гўддайиб*). Меливой! Энди Меливой бўлади, ойивой!

Х о н и м. Ҳа, майли-майли. Меливой, вой-вой!

М э л и с. Ва-абше, энди Меливой бўладими, Мэлискул бўладими — бари бир гўр! Қачон келинди? Бой отам ҳам келдиларми?

Х о н и м. Боя... У ҳам келди. Ҳамма шу ерда, Мэлисчик. Кутгани чикмадинг?

М э л и с. Бу ёқда нима гап-у... Яна хотин овлаганими? Ёки бу гал ҳовли кўрганими?

Х о н и м. Унақа дема, тойчоқ! Эшитса, хафа бўлади. Ўзи қандоқ мировой одам! Бизларга қандоқ ёрдамлар қияпти!

М э л и с (*стол устидаги лаш-лушни титиб кўриб*). Вой-бў, Туркияни кўчириб келмадингизми ишқилиб? Кожинка қани? Камера қани?

Х о н и м. Келаси сафар-да, Мэлисчик. Бу гал харажат кўпайиб кетди. Хўпчик?

М э л и с. Хўпчик! Папам қани?

Х о н и м. Папанг... Дада дегин, уят бўлади! Дом-ла-а ишляптилар. Қаттиқ ишляптилар! Муҳим мақола устида! (*Кимгадир, афтидан, Домлага тақлидан.*) Устида, билдинг! Ўзинг қалайсан, жужунчик? Менсиз қийналиб қолмадингми? Клара... ия, Комила опанг овқат-повқатингга қараб турдими ишқилиб? Униқиям каша-пашадир-да? Маза-матрасиз ўрисча алламбалолар дегин! У кишимнинг фикр-хаёллари ҳалиям ўша ёқда, Ленинградда! Петербургми энди? Ер ютсин! Балоба йўлиққур Виктор! Гулдек боламни... Шуни анови Раҳматжонга бир...

М э л и с. Қўйсангиз-чи, мама! Бой отам нақд ўн етти яшарини кўзлаб юрибдилар. Ўн саккиз яшари бўлса ҳам — қарамайдилар. Ўзлари айтган. Шахсан менга!

Х о н и м. Ҳазилингни қўй, жоним. Ранг-рўйингга нима бўлди, тузукмисан ўзи? Мэлис. Расво!

Х о н и м (*ташвишланиб*). Нима бўлди, жоним? Йўлда мелиса-пелисага тушдингми, нима бало? Нима деди, нима қилди?

М э л и с. Нима қиларди, честь берди! Кўзи кўр эмас, кўриб турибди — «иномарка»!

Х о н и м. Ҳа-а, тузу-ув... Тағин нима деди?

М э л и с. Миллионер мамашкангга салом айт, деди! Айтгинки, бу арава уриниброк копти, дурустроғини олиб берсин, «вольво»сидан бўлса, яна яхши, деди! Шундай деди, честний пионерски, шундай деди! (*Кафтининг қиррасини пешонасига тираб «салют» ясайди.*)

Х о н и м. Майли-майли, майнавозчиликни қўй. Қорнинг очдир, нима ейсан? Аммашканг бир бало қилаётувди, жизза-пиззасидан татиниб турасанми? Асал хола-а, хув Асал хола!.. (*Бўйинини чўзиб чақира бошлайди.*)

М э л и с. Керакмас! Шу тобда овқат ўтадимиз томоқдан!

Х о н и м. Бунақа одатинг йўқ эди-ку, жужук! Яна денг — рўлда! Шунақа қилаверсанг, кожинка ҳам йўқ, «вольво» ҳам йўқ, билиб қўй, бола!

М э л и с. Мен ичмай ким ичсин, мама! Ҳаммаси расво! Ҳаммаёқ бардак!

Х о н и м (*жонсаракланиб*). Нима қилди, болам?

М э л и с. Нима қиларди, ўша — папамнинг...

Х о н и м. Ўзингдан кўргин-да, жоник! Униси ўпоқ, буниси — сўпоқ, дейсан. Папангнинг ҳам жони ачийди-да. Ёшинг ўттизга қараб бораётган бўлса!.. Чарчабсан. Кир, ётиб дамингни ол. Аммашкангга айт, ичкари уйга жой қилиб берсин.

М э л и с. Ётаман! Уйғотганни — отаман! (*Кетади.*)

Х о н и м. Хўп, хўп, борақол. (*Яна буюм титишига киришади.*) Шаҳарда тинчликми? (*Шунчаки.*) Аэропортдан тўппа-тўғри бу ёққа келавердик. Шаҳарда нима бор!.. Ўттизга лозимча... Қанчадан олинган эди?

М э л и с (*ичкаридан*). Шаҳарда шовқин, тўполон! Эҳ, ҳаммаси кетди! Ҳаммаси! Мустақиллик ҳам! Эркинлик ҳам! Орзу-умидлар ҳам! Ҳаммаси барбод бўлди! «Оқ каптар, оппоқ каптар»миш! «Кел, сейгилим»миш! Мана сенга! Ҳаммаси остин-устун! Аммашка! Аммаш!..

Х о н и м (*машгулотига шўнғиб кетганидан унинг гапига парво қилмай, ҳардамхаёллик билан*). Шаҳарда шовқин, шаҳарда шовқин... Қанчадан олинган эди бу савил?.. Ҳаммаси кетди, ҳаммаси кетди... Икки долларга биттаданми, бир долларга иккитаданми?.. «Кетди, кетди, кетди...» (*Хиргойи қилади.*) Ҳаммаси кетди... Мустақиллик, эркинлик... кетди, кетди, ке-етди...» Мустақиллик... Неча доллардан эди? Ҳа-а, эсладим, эсладим... бир доллардан! Мустақиллик... бир доллар! Эркинлик... бир доллар! Ҳаммаси бўлиб қанча? «Кетди, кетди, ке-етди...» Ўттизга лозимча — ўттиз доллар! «Кетди, кетди, ке-етди...» (*Қўққисдан ўзига келиб.*) Нима?! Мустақиллик дедими боя? Кетди? Вой! Қаёққа кетади? Вой, вой! Энди нима бўлади... булар? Ҳаммаси?! (*Жонҳолатда стол устидаги нарсаларни шипириб жомадонга тикади ва йиғламсираб чинқиради.*) Домла-а! Ҳув домла-а! Бу ёққа қарасангиз-чи, ахир! Куйдик, адо бўлдик!

Қаёқдандир кимнингдир бўғик овозда хиргойиси эшитилади. Кимдир Муяссар Раззоқованинг овози билан «Оқ каптар, оппоқ каптар» қўшиғини куйлаётир. Бир лаҳза талвасада қолган Хоним апил-тапил антика таккурсида турган телефонга ёпишади. Гўшакни бўйни билан қисиб, рақам теради.

Х о н и м. Бўсто-он! Ҳой Бўсто-он! Алё! Ал-ё! (*Гўшакни қарсиллатиб жойига қўяди.*) Ҳе, падарингга лаънат! Саккиз хонадонга — битта телефон! Буям бир кун ишласа, бир ҳафта

гинғиллаб тургани турган. Ҳе, топилмай кет! Домла-а! Бормисиз, ахир! (*Баҳайбат жомадонини зўрға судраб, ён тарафга кириб кетади.*)

БИРИНЧИ МАНЗАРА

Шаҳар яқинидаги чорбоғ — дача. Кўшқават иморатнинг фақат биқини кўринади. Ҳовли ўртасида каттакон жимжимадор чорпоя. Хонтахтанинг гирд-атрофи кўрпа-кўрпача, ёстиклар. Тўрда, бизга кўриниб-кўринмай бир киши ёнбошлаб ётибди. Ухлапти, чамаси.

Иморат дарахтзор бокка қараган. Бериқокда — тепаси рангдор шифер билан ёпилган омонат ўчоқбоши. Ўша тарафда — дарвозахонадан нари хилватроқ жойда тизза бўйи мрамар копланган иншоотнинг бир бурчаги кўзга чалинади. Бассейн, кўм-кўк суви мавжланиб турибди. Дарвозахона устидаги бежирим панжарали кўшксимон шийпонда Д о м л а миз макон қурган. Стол-стул, чойнак-пиёла. Бир ёнда саватдан ясалган тебранма курси. Домла кўзойнагини пешонасига кўтариб девор оша кўча томондаги ким биландир сўзлашмоқда. Кўшни шекилли.

Қ ў ш н и (*овози*). Ёғи чиқиб қолгандир, домла? Қачон қарасам...

Д о м л а (*хафсаласиз*). Хай энди, эрмак-да. Бекорчиликдан.

Қ ў ш н и (*овози*). Фойдаси йўқ, фойдаси йўқ. Кўриб турибсиз-ку!

Д о м л а (*олдидаги ёзиб ўтирган каттакон дафтарига ишора қилиб*). Буни биров мендан тортиб олармиди? Ўзим учун-да. Ўтган-кетганни хотирлаб дегандай...

Қ ў ш н и (*овози*). Сўнгра бир кун опкетасиз-да, ўша ёққа? Сизнинг ўтган-кетганларингизни нашр қилиб бўлмас, домла!

Д о м л а (*паршон*). Қайдам. Шундай бўлади шекилли. (*Дафъатан илжайиб*.) Тайёр ёстик-да. У ёқда ёстик бўлмасмиш-ку... Чикинг бу ёққа, чой куйиб бераман.

Қ ў ш н и (*овози*). Уйга борай. Шеригим келди. Навбатчиликка. Эртага институтда йиғин бормиш.

Д о м л а. Йиғин ҳам қилиб турасизларми? Чатоқ-ку. Қанақа йиғин экан?

Қ ў ш н и (*овози*). Ростми, ёлфонми, академияга сайлов бўлармиш, деган гап чиқиб турибди.

Д о м л а (*беихтиёр жонланиб*). Йўғ-э? Зўр-ку! Анчадан бери пайсалга солиб келинаётувди ўзи...

Қ ў ш н и (*овози*). Яна бир уриниб кўрмайсизми, домла? Қилинган хизматлар етарли бўлса! Гард-камига-да!

Д о м л а (*иккала қўлини таслимона кўтариб*). Бас энди, иним! Тавба қилдик! Ўзингиз айтасиз-ку, «фойдаси йўқ, фойдаси йўқ» деб. Шу гап-да. Бир ёзувчимиди, «Энди мени букаман деб, синдириб қўйманглар тагин» деган экан. Яхши айтган! Ўзимизни кўчқор санамасак ҳам, шохлар синиб тамом бўлган, ука!

Қ ў ш н и (*овози*). Қўй бўпқолганмиз денг?

Д о м л а. Ундан ҳам баттари! Энди ёшлар кўрсин бу ёғини. Мана, ўзингиз ҳаракат қилинг. Фан дўхтири, профессор!

Қ ў ш н и (*овози*). Ҳазиллашяпсизми, домла? Шунча фан дўкайлари турганда бизга йўл бўлсин! Фойдаси йўқ, фойдаси. Сиз билан бизнинг фойдани анови бассейндан топиб турганимиз ўзи ғанимат. Қўйинг! Сизникига ҳам келиб туришгандир?

Д о м л а (*ўнғайсизланиб*). Э, йўғ-э... Кечамиди, уч-тўрттаси адашиб кепқолган экан, ҳайдаб юбордим. Анови нақа қизлар билан келишибди, бор-э, дедим. Сувни наҳсга ботириб...

Қ ў ш н и (*овози*). Тирикчиликнинг айби йўқ, домла. Чўмилиб бўлиб уч-тўрт сўм ташлаб кетади, ҳарна-да. Сизникидан чиқиб кейин менга боришди. Сув-ку, сув, ювиб кетар... Нима қилай, уй тўла бола-бақра, ейман-ичаман деб турибди! Ҳа, кечагиларнинг орасида анови академик ошнангизнинг неварасиям бор экан. Ҳув анови, ўтган галги сайловда сиз билан тушган... Мустақил домла дейсизларми?

Д о м л а (*ижирганиб*). Мустафоқулов... Мухбир денг! Қайсидир газетани тўлдириб хар

ҳафта мақола чиқаради-ку. Маддох! Мустақилликни хусусийлаштириб олган у! Ўзиники! Кечаги замондаги ўйинларини биларсиз?

Қ ў ш н и (*овози*). Қўяверинг, домла, фойдаси йўқ. Охиратда жавобини берар!

Д о м л а. Содда бўлманг, укам! Жавоб-павоб бермайди — атеистларнинг пешвоси у!

Қ ў ш н и (*овози*). Чорбоғингизда ўтиравериб замондан орқада қолибсиз, домла! Ҳозир ошнангиз — маънавият ва маърифатнинг пешвоси! Беш маҳал намозни канда қилмайди деб эшитаман.

Д о м л а (*бўшашиб*). Ҳай, шундай бўптими? Майли, иймонини берсин. Замон шуники бўлиб қолди, начора!

Қ ў ш н и (*овози*). Хоним келдиларми, домла? Кеннойимиз? Сафарда эдилар чоғи?

Д о м л а (*истар-истамас*). Келгандай. Битгаси ивирсиб юрувди, ўша бўлса керак.

Қ ў ш н и (*овози*). Ҳа, яхши, кўнглингиз энди хотиржам. Шу дейман, домла, хотин-қизларимиз дунёга чиқиб кетди-я! Сиз билан биз бу ерда бассейн кўриқлаб, жўхори қайириб...

Д о м л а. «Эрлари уйда туриб, хотинлари савдо қилур». Эшитганмисиз? Охирзамоннинг аломатларидан бири шундай эмиш-ку.

Қ ў ш н и (*овози*). Астаъфуруллоҳ денг, домла! Охирзамонга ҳали анча бор!

Д о м л а. Мен ўзимни айтяпман, иним. Ҳар банданинг охирзамони ўзи билан экан. Майли, йўлдан қолманг сиз. Чақирса — чикмадингиз. Эртага бирор янгилик бўлса, келганда айтиб берарсиз.

Қ ў ш н и (*овози*). Индинга келаман. Навбатим — индин.

Д о м л а. Индингача биз ҳақ деб жўхори қайириб ўтирар эканмиз-да?

Қ ў ш н и (*кетаётиб, ҳайцирган овози*). Глобаллашув замонида яшаяпмиз, домла! Дунёда бир гап бўлса, зум ўтмай эшитасиз — радио бор, телевизор!

Д о м л а (*кўзойнагини пешонасидан тушириб, ишига киришаркан*). Майли, иним, яхши боринг.

Уйдан югуриб чиққан Х о н и м ховли ўртасида бир зум тўхтаб, кўкрагига туф-туфлайди. Сўнгра атрофга аланглаб, ўчоқбошида куйманиб юрган Асал холага кўзи тушади.

Х о н и м (*зарда билан*). Амма! Қулоқларинг том битганми, нима бало?

А с а л х о л а. Ҳа, ҳа, хонимжон? Мен бу ёқда эканман-да.

Х о н и м (*энсаси қотиб*). «Хонимжон, хонимжон!» Мен сизнинг хотинингиз эмасман-ку, амма! Неча йилдан бери айтаман-а: Роза Ҳасановна, тамом!

А с а л х о л а (*туси ўзгариб*). Ҳай, нима фарқи бор? Хўп, ана — Рўза Ҳасан...

Х о н и м (*ижирганиб*). Заҳар хола! Домла қанилар деяпман?

А с а л х о л а тумшайиб, кўлидаги капгир билан шийпонга ишора қилади. Домла кўзойнагини пешонасига суриб, панжарадан пастга энгашади.

Д о м л а. Ҳа, хоним, тинчликми? Дунёни бузвордингиз-ку шовқин солиб! Нима гап ўзи?

Х о н и м (*бўшашиброқ*). Ўзингиз-чи! Боядан бери чинқираман... Ким билан бунча гўнғир-гўнғир қилдингиз?

Д о м л а. Ҳе, кўшни. Уйига кетаётган экан. Прокурорнинг ховлисида турадиган-чи!

Х о н и м (*беписанд*). Ҳа-а, анови қоровулми? Ўша билан шунча гаплашадими одам? Э, қойилмасман сизга, домла!

Д о м л а. Билсангиз, хоним, у одам — физика-математика фанлари дўхтири, профессор! Худди эрингизга ўхшаган, керак бўлса! Соҳаси бошқа, холос.

Х о н и м. Вой-вой, шу киши-я?! Қўйсангиз-чи, домла! Бир жулдурвоқи-ку! Дўхтир бўлса, профессор бўлса, бировнинг ховлисида қоровуллик қилиб юрармиди?!

Д о м л а. Аввало, бегона эмас, туғишган жияни. Прокурор! Ҳафтада икки-уч бор келиб жиянининг ҳовлисини кўриқлаб кетса нима қипти? Прокурорнинг ўзи бу қошонага келиб туролмайди-ку, тўғрими? Қолаверса, илм одами, қўли калтароқ. Бунинг устига, бола-чақаси кўп эмиш.

Х о н и м. Мана, сиз ҳам илм одамисиз — қўлингиз узунми?

Д о м л а (*ҳазилга буриб*). Менинг қўлим ҳам, оёғим ҳам узун! Хоҳласам — Туркияга етади, хоҳласам — Деҳлию Дубайга!

Х о н и м. Кесатяпсиз-а? Ўзингиз ҳам роса кезгансиз Москваю Ленинград қилиб!

Д о м л а. Сизниям армонингиз қолмаган, хоним! Сочию Қиримлар эларидан чикдими? Кейин-кейин ундан ҳам нари — Болгария, Ўрта Ер денгизи бўйлаб саёҳатлар! Мазахўрак бўлганлар-да, ўшаларни хумор қилибми, мана, уйда ўтиролмай қолдилар. Ўрганган кўнгил...

Х о н и м (*паст тушиб, ҳам қофиясига*). ...ўртанса қўймас! Ўзингиз оборгансиз-ку!

Д о м л а. Ана шунисига доғман-да... Бизга келсак, бизники илмий кенгаш, конференция ё семинар деб аталгучи эди. Яланг сайру саёҳат эмас!

Х о н и м. Бизники ҳам саёҳат, ҳам тижорат деб аталади! Чидайсиз-да, хўжайин! Чидаёлмасангиз... сиз шўрликда прокурор жиян ҳам йўк!

Д о м л а (*ночор илжасиб*). Бизга унақа даҳмаза жияннинг кераги ҳам йўк, хоним афандим, ўзингиз борсиз, етиб ортади!

Х о н и м (*ҳалиги таҳликада бу гапнинг тагига етмай*). Э, худога шукр-э! Шундай деб туринг. Айтгандай, эшитдингизми?..

Дарвозахона тарафдан яна «Оқ каптар» кўшиғи янграётир.

Д о м л а. Эшитдим, эшитдим. Боя ҳам эшитгандай бўлувдим. Шу кўшиқни яхши кўраман-да, хоним. Худди оппоқ гуллаган олчазорда сайр қилиб юргандек бўлади одам. Сизни қўлтиқлаб! Хув бир вақтлардагидек! Ён-верингизда оқ каптарлар чарх уради, жаннатнинг ўзи! Саодат Қобулованинг кўшиғи...

Х о н и м. Шоир бўпкетинг-э! Мен бошқа гапни айтяпман, домла...

Д о м л а. Кулоқ солинг, кулоқ солинг! (*Бош тебратиб*.) Шундай ашулалар ҳам бор-а дунёда! Эҳ, қани менинг ёшлигим?!

Х о н и м (*қулоқ тугиб*). Анови мошинадан келаётганга ўхшайди. Радиосини ўчириш эсидан чиқибди-да.

Д о м л а. Ия, сўтакўзингиз шу ердами? Қачон келдилар?

Х о н и м. Хув, қачон эди! Ижодга шўнғиб, мошинанинг ҳам товушини эшитмагандирлар-да?

Д о м л а. Балки, балки. Чақиринг, ўчириб қўйсин.

Х о н и м. Чарчаб келган эканми, ичкари кириб тарракдай қотиб қолди!

Д о м л а. Ўлгудай уриб келган денг! Шу аҳволда мошинага ўтириб... Одам бўлмади бу бола!

Х о н и м. Қўйсангиз-чи, хўжайин, ким одам экан шу замонда!

Д о м л а. Кларангиз кўринмай қолди?

Х о н и м. Пастда, подвалда. Дам оляпти. Қизи билан. Муздеккина! Қаранг, бу иссиққа чидаб бўладими? Битта сизга билинмайди. Хур-хур шийпонда ўтирибсиз-да.

Д о м л а. Зерикапти-я шу қиз? Шаҳри шовқинга ўрганган...

Х о н и м (*хўрсиниб*). Э-э, гапирманг... Ҳой, тушиб ановининг радиосини кўрсангиз-чи энди!

Д о м л а (*шўхчанлик билан*). Хўп бўлади, хоним! Хўп бўлади, Роза Ҳасановна! Ҳозир-да.

Домла ёғоч зинапоядан тушиб келади ва шийпоннинг орқасида — бизга кўринмай турган мошинанинг эшигини очгани эшитилади. Ул-бул мурватини текшириб чиққан бўлса керак, эшик яна қарсиллаб ёпилади. Бу вақт бояги кўшиқ ҳам тинган.

Д о м л а (*шийпон тагидаги чорқирра устунга суяниб турган хотинининг олдига қайтиб*). Э, кўча-кўйдан келяпти шекилли... (*Ўчоқбоши тарафга қараб*.) Амма! Бирор нарсангиз борми? Қорин пиёзнинг пўстлоғи бўпкетди-ку!

А с а л х о л а. Бирпасгинада бўлади, айланай, сабр қиласиз.

Х о н и м (*энсаси қотиб*). Айланай, ўргилай... Бу киши — домла!

А с а л х о л а. Хўп, хўп, хоним... Рўза Ҳасан... (*Бирдан захри қўзиб*.) Ўзингиз уйга кириб андаккина дамнингизни олсангиз-чи, айланай! Йўлдан келган одам! Бу хотин чарчамайдиам!

Х о н и м. Чарчаб бўпти! Заҳар хола!.. (*Домлага юзланиб, бирдан паст овозда*.) Ҳеч гапдан хабарингиз йўқми, домла? Мустақиллик кетганмиш-ку!

Д о м л а (*беихтиёр, ажабланиб*). Мустақиллик?! Қанақа мустақиллик? Қаёққа кетади? Нега? Ўйлаб гапиряпсизми ўзи, хоним? Алаҳсирамаяпсизми ишқилиб?!

Х о н и м (*ўзини оқлагандек*). Ким билсин, боя ўғлингиз шундай деб тўнғиллагандек бўлувди. Ўзим ҳам яхши англаёлмай қолдимми...

Д о м л а (*бесаранжомликка тушиб*). Эси жойидами ўзи?! Бор, уйғот!

Х о н и м. Ухляяпти бола. Туролмайди.

Д о м л а (*даргазаб*). Уйғот деяпман ҳозир!

Х о н и м. Вой, вой! Ўзингизни босинг, хўжайин! Ундай бўлса, куйиб қоладиган мен-ку! Шунча мол, сармоя! Сизга, қайтага, яхши бўлмайдами? Ишларингиз яна юришиб, академия, сайлов...

Д о м л а (*хезланиб*). Ўв, хотин, эс-песингни едингми?! Ўйлаб гапиряпсанми, ахир? Наҳотки, мен... Кир, уйғот!

Х о н и м (*дафъатан чатнаб*). Уйғотмайман! Керак бўлса, кириб ўзингиз уйғотинг! (*Йўлни тўсиб*.) Уйғотиб бўпсиз! Мен бу одамни суюниб кетадими десам...

Д о м л а. Суюниб кетади? Оббо-о! Менинг, мендақаларнинг иши юришиши учунгина кечаги замон қайтиши керак эканми? Буни хаёл қилмоқнинг ўзи бориб турган телбалик, разиллик-ку!

Х о н и м. Ҳув бирда ўзингиз ижтимоий адолат, тенглик ғоялари яна қайтиб майдонга чиқиши мумкин, дегандек бўлувдингиз шекилли?

Д о м л а (*бир зум гангиб, сўнг ётиги билан, сабоқ маромида*). Айтгандирман. Чунки бу — орзу, инсониятнинг ўлмас орзуси! Тарихий шароит, мавжуд тузум ё сиёсат тақозоси билан, ёки уруш-тўполонлар даврида у маълум муддат кун тартибида турмаслиги, унутилиши ҳам мумкиндир. Аммо одамзод бор экан, бу идеал ҳеч қачон эскирмайди, йўқ бўлиб кетмайди. Шу гапларни ўзингиз ҳам биласиз-ку, хоним — фан номзоди деган ҳужжатингиз бор қўлингизда! Лоақал, қадимги Рим демократияси, Форобий бобонинг одил жамият ҳақидаги орзуларини эсланг!..

Х о н и м. Эсладик, эсладик, домлаи калон! Лекин — ҳаёт бошқа, анови орзу-хаёллар бошқа!

Д о м л а (*фикридан чалгимай*). Йўқ, хоним, сиз гапни чалкаштиряпсиз. Мустақиллик бошқа, озодлик тушунчаси бир бошқа, ижтимоий адолат, тенглик ғоялари — бошқа! Ахир, миллий мустақил мамлакатда ҳам адолатсизлик, бедодлик ҳукм суриши мумкин-ку. Мисол керакми сизга?.. Билгингиз келса, мен ижтимоий адолат, инсоний тенглик тарафдориман, холос. Зинҳор-базинҳор кечаги истибдоднинг эмас! Қолаверса, одамзод муайян бир ғоядан чарчаса ёки ижтимоий табақалашув, ҳақсизлик ҳаддан ошса, жамиятда мувозанат бузилади. Ана шунда ислоҳот ё инқилоб зарурати туғилиб, мулк қўлдан қўлга ўтади. Ҳув Октябрь инқилоби чоғида шундай бўлган, биласиз.

Х о н и м. Оғзингиздан бол томади-я, домла!

Д о м л а (*бирдан бўшашиб, чўнқайиб қолади*). Робия! Сенга нима бўлди? Шунча йил бирга яшаб, наҳотки, мени билмасанг?! Наҳотки мен... Аттанг, аттанг!

Х о н и м (*йигламсираб*). Билганим учун айтяпман-да! Шундай одам, шунча меҳнат қилган олим, бугунги кунга келиб аҳволингизни қаранг! Мен ҳам куяман-да! Куйганимдан...

Д о м л а (*вишиллаб ўрнидан қўзғалади*). Аҳволимга нима қипти, мочахар, оғзингни юм-э!

Х о н и м (*гезариб, «озод Шарқ аёли» қиёфасига кириб*). Менга бақирманг, хўпми! Мени сиз боқаётганингиз йўқ! Сизнинг даврингиз ўтди энди, домла! Ҳозир — демократия замони!

Д о м л а (*қувлагудек талпиниб*). Хе, ўша демократия-пемократияннга кўшиб сени!..

Ўчоқбошидан А с а л х о л а, кўлида капгир, саросимада эр-хотин томон йўргалаб келади.

А с а л х о л а. Иби, айланайлар, сизларга нима бўлди? Уят бўлади-я, домлажон! Уят-а, хонимжон! Сиз бир гапгинадан қолиб уйгинага кирсангиз-а!

Чорпояда ётган меҳмон — Р а ҳ м а т у л л о ҳ Ж и й д а л и й ёстиқдан бош кўтариб, бу машмашани таажжуб билан кузатади.

Ж и й д а л и й . Э, э, домулло! Овозларингиз баланд-баланд чиғди, янгамулломизга ҳазил қияпсизми дейман?

Д о м л а (*ҳовридан тушиб, хижолатомуз, аммо заҳарханда билан*). Янгамуллонгиз бизга хотин бўладилар, Раҳматвой! Сиз аралашманг, баҳузур дамни олаверинг. Сиз айтган ҳазилни биз хў бир замонлар чимилдикда қилганмиз, укам!

Ж и й д а л и й . Хўп, хўп, домулложон, узр. (*Кейин бамайлихотир, мароқ билан давом этади.*) Бизга денг, домулложон, чимилдикқа кирганда келинчакни аввал бир шапати урганлар, «вой» деса — бир тепганлар. Ана сўғра ўла-ўлгунча бош кўтариб бетингизга қарасин-чи! Ё бир оғиз сўз айтиб кўрсин-чи!

Д о м л а. Американи айтяпсизми, Раҳматвой?

Ж и й д а л и й . Йў-ўқ, домулло, Афғонни, шамолий Афғонни. Амрикода келин сизни уради, сизни тепади-я! (*Кулади.*)

Д о м л а. Биз ҳам Америкадай бўпқопмиз-да унда?

Ж и й д а л и й . Йўғ-э, домулложон, ундай деманг. Худо сақласин! Сизлар, фикримча, Амрико билан Афғоннинг ўртасида ҳозир. Мўътадил.

Д о м л а. Мўътадил бўлгани курсин денг! (*Ҳамон серрайиб турган хотинига қараб, одатдагидек юмшоқлик билан.*) Сиз кириб бундай бир радио-телевизорни кўйиб кўринг-чи, ростдан ҳам нима гап экан?

Х о н и м (*тумшайиб уй томон буриларкан*). Эркак зотининг бари — бир хил: Америкада ҳам, ўша Афғонида ҳам! Феодал!

Ж и й д а л и й (*хонимнинг ортидан*). Янгамулломиз кўп олиму окила аёл-да, домулло! Барака топсинлар.

Д о м л а (*паришонлик билан*). Э, сўраманг, Раҳматвой! Илму амалларини намойиш қилдилар-ку боя, кўрдингиз!

Домла чорпоянинг бир четига ўрнашади. Ҳар эҳтимолга деб капгирини ўроқ мисол кўтариб олган А с а л х о л а ўчоқбошига қайтиб кетади.

Ж и й д а л и й . Домулло, сиз ҳали янгамулломизга ҳамма тенг бўлмоғи лозим, дегандай гап қилдингиз-а? Қандоқасига тенг бўлсин, ахир? Мана, беш панжа баробар эмас-ку!

Д о м л а. Беш панжа баробар эмас, тўғри. Аммо ҳадеб шу нақлни одамга ишқайвериш ҳам нодуруст-да, Раҳматвой. Ахир, инсон деганингизнинг беш бармоқдан бошқа аъзолари ҳам — яна бир кўл, икки оёқ, елкасида калла, калласида мия ҳам бордир! Кўнгли-чи, кўнгли, юраги?! Беш панжа дейсиз, шунинг қайбирини тишламанг — бирдай оғрийди-ку! Демак, зоҳиран узун-калталигига қарамай дарди, ботини бир хил экан-да, тўғрими? Бандалари ҳам Оллоҳга ана шу

йўсин боғланган, унинг олдида ана шундай тенг, баробар эмасмикан? А, лаббай? Эски китобларингизда ҳам ёзилган-ку!

Ж и й д а л и й . Локин бу дунёда аҳвол бошқачароқ-да, домулло! Мана, масалан, ман мулкдору сармоядор. Сиз бўлсангиз, тенглик, баробарчилик қиламан деб, шуни олиб йўқсилларга тақсимлаб бермоқчисиз. Йўқсил деганингиз рўйи жаҳонни канадай босиб кетган, эҳ-хэ! Уни барибир тўйдириб бўлмайди, ишонинг! Ҳов кечаги замонда ҳам, ўзингиз биласиз, ота-бобомнинг бор сарватини бир сидра шундай ғорат қилиб эдилар, энди келиб яна... Инсофдан эмас-да бу ишингиз, домулло!

Д о м л а (безубор кулиб). Йўқ, йўқ, Раҳматвой, мол-давлатингиз ўзингизга буюрсин, укам. Уни энди ҳеч ким сиздан тортиб ололмайди, кўркманг. Дунё бугун сизларнинг қўлингизга ўтган-ку! Мана, сиз инсоф-инсоф деяпсиз. Мен ҳам шу адлу инсофни айтмоқчиман-да. Қайсидир куни газетда ўқидим: Россияда рақиби отиб ўлдирган бир ашаддий каллакесарни дафн этишга уч минг одам тўпланибди, уч минг! Тобути йигирма беш минг доллар турармиш. Кийиб ётган костюми — беш минг, оёғидаги пойабзали ҳам неча минг доллар! Ана шу тобуту кийим-бош билан кўмилади, билсангиз. Бу ёқда бўлса — ҳали сиз айтган канадай сон-саноксиз йўқсил бир парча нонга зор! Кўнгилхуши ёки бачкана бир эрмакка миллион-миллионлаб созуриб ётган наҳангларни эса ўзингиз мендан яхши биласиз, биродар!

Ж и й д а л и й (қизганиши билан). Ҳайф, хайф! Локин пулу сарват ўзиники бўлгандан кейин ихтиёри ҳам ўзида бўлади-да, тақсир!

Д о м л а. Хўш, шунча миллионни биргина одам қаёқдан, қандай қилиб топибди экан, қани, айтинг? Ҳа-а, балли, қинғир йўллар билан, найрангу фирибгарлик билан қўлга киритган! Демак — ҳаром, ҳаром аралашган! Сиз бўлса инсофдан гапирасиз! Ё инсоф дегани фақат бечораҳол йўқсилга тегишли матоҳми? Тўғри, бу нафсу манфаат дунёсида ҳамма бир хилда бой-бадавлат бўлмоғининг иложи йўқ. Лекин худо барчани тенг қилиб яратгани ҳақиқат-ку! Ҳар кимнинг феълига яраша бергани ҳам ҳақиқат. Дейлик, сизга насиб этгани — менда йўқ, менда бори — сизда бўлмас. Олий адолат дегани мана шу эмасми?! Мен боя шундай тенглик, умуман, асл моҳият ҳақида гапирган эдим, дуруст англамасиз, биродар. Эшитгандирсиз, қадимда бир доно дарвеш зўру зўравон подшоҳнинг ҳузурига иккита бош чаноғини кўтариб келиб, қайсиси шоҳниқию қайси бири гадоники эканини ажратиб беришни сўраган экан. Подшоҳ ҳарчанд тикилиб қарамасин — бош чаноқлари бир хил эмиш!..

Деразадан **Х о н и** мнинг чийиллагани эшитилади.

Х о н и м. На радиоси ишлайди, на телевизор ўлгур! Тўк йўқ, яна ўчириб қўйишибди. Сахро бу, сахро! Сахройи Кабирда ҳам телефон-пелефон бўлар! Бўстондан сўраб билай десам, Туркияга кетишдан олдин соткамни Луизага берган эдим, йўқотиб қўйибди касофат. Раҳматжон, телефонингиз ёнингиздами, ука?

Ж и й д а л и й . Маникининг қуввати ўлган, янга-мулло. Чироқ келса, қизитиб оламиз ҳали, ташвиш қилманг.

Шу чоғ дарвозахона тагидаги машинадан яна ўша қўшиқ эшитилади.

Ж и й д а л и й . Мелибой укамиз бир қўшиқни қайта-қайта ёзиб олган эканлар. Лекин оҳанги кўп мусаффо-я, домулло?

ИККИНЧИ МАНЗАРА

Ўша кун, ўша манзара. Кечга яқин палла. Кўшксимон шийпон. Домла тебранма курсида ўтирибди. Рўпарасида — «окпадар» шогирди Турсуний.

Д о м л а. Қани, гапирсинлар, Турсуний жаноблари, оламда нима гап?

Т у р с у н и й . Ўша-ўша, устоз. Ҳаммаси ўзингиз билгандек. Буюк келажак сари интилиб ётибмиз!

Д о м л а. Яшанг, интилинг! Шаҳарда тинчликми ишқилиб?

Т у р с у н и й . Тинчлик бўлмай нима бўларди? Ҳар қадамда — посбонларимиз! Ҳаммаёк сув куйгандек... (*Таажжуб аралаш.*) Боя ҳам сўрадингиз-а шу гапни, домла, тинчликми ўзи?

Д о м л а. Мен қайдан билай, укам? Шаҳардан келган — сиз! Биз мана шу хилватгина Астрободда, дунёдан беҳабар, ҳақ деб ўтирибмиз-да. На телефон ишлайди, на телевизор. Дашти биёбондай гап!

Т у р с у н и й . Унақа деманг-э, устоз! Боғингиз нақд жаннатнинг ўзи-я! Айниқса, ҳозиргидек ёз кунлари! Мана, ўзимиз ҳам югуриб-ютоқиб келиб ўтирибмиз-ку!

Д о м л а. Сиз-ку, укам Турсуний, бекорга келмагандирсиз?

Т у р с у н и й . Нега, устоз? Сизни бир кўрай дедим-да. Иннакейин, сюрпризимиз ҳам бор — мошинани янгиладик! Шунини бир кўз-кўз қилиб, дуонгизни олиб, ювиб бермоқчи эдик-да сизга.

Д о м л а. Э, муборак бўлсин, муборак бўлсин! Мошинангиз ҳали бежиримгина эди-ку, Турсуний? Қанақасидан олдингиз?

Т у р с у н и й . «Волга» деганларининг замони ўтди энди, домла! Ўзиям кўп хизмат қилган эди.

Д о м л а. Ҳа-а, кўпларга хизмат қилди, кўпларга...

Т у р с у н и й (*пинак бузмай*). Раис бува — дўстингиз тагин бир мардлик қилдилар-да.

Д о м л а. Омон бўлсинлар! У кишининг касблари — мардлик доим! Бизга ҳам кўп ҳиммат кўрсатганлар.

Т у р с у н и й . Э, сизга хар қанчаси оз, домла!

Д о м л а. Кўпирманг, укам, кўпирманг. Раҳмат.

Т у р с у н и й . Бир маслаҳат билан ҳам келувдим, устоз.

Д о м л а. Хўш, хўш?

Т у р с у н и й . Дўхтирликни бошласамми деб турибман...

Д о м л а (*ошкора таажжуб билан*). Дўхтирлик?! Оббо, сиз-эй! Зўр-ку!

Т у р с у н и й . Бу гал ҳам ўзингиз бош бўлсангиз...

Д о м л а. Шошманг, шошманг. Мавзу-павзу тайинми ўзи? Тасдиқлатиб олганмисиз?

Т у р с у н и й . Бу ёғини ўзингиз тасдиқлаб берасиз-да, домла! Мавзумиз шу... замонавийроқ бўлсами девдим. Ҳар жиҳатдан қулай-да.

Д о м л а (*дангалига*). Яъни? Қайси жиҳатдан?

Т у р с у н и й (*қизариб-бўзариб*). Ўзимнинг устозимсиз, домла, айтаверай: ўсмоқчиман, карьера қилмоқчиман! Доцент аталиб шўлтиллаб юравериш ҳам жонга тегди. Бугунги замонда ўзагидан олмасангиз, оёқ остида қолиб кетар экансиз...

Д о м л а. Ўсинг, марҳамат! Лекин илмнинг, дўхтирликнинг нима аҳамияти бор экан бунда?

Т у р с у н и й . Ҳар ҳолда, анкетага фан номзоди дегандан кўра фан дўхтири деб ёзилгани зўр-да, домла! Лавозимга танланаётганда шунисига ҳам қаралар экан...

Д о м л а (*ўзини гўлликка солиб*). Оббо, Турсуний, Турсуний! Буни қаранг-а, илм-фан деганлари ўша ерда ҳам асқатар экан-а, а? Хайрият! Лекин — ўзими ёки қуруқ номми?.. Ҳай, майли, мавзудан гапиринг!

Т у р с у н и й . Айтдим-ку, мавзу — ўша... мустақиллик, мустақиллик йилларида қўлга киритган ютуқларимиз... Янги тарих-да!

Д о м л а. Номзодлигингиз ўн тўққизинчи аср тарихидан эди-ку?! (*Ғижиниброқ.*) Гап бундай, укам: шу мавзунини танлаган бўлсангиз, Мустафоқулов домланинг олдида борганингиз

маъкул. Бунақа мавзуларнинг пири — ўша одам! Бунинг устига, менга ўхшаб пўпанак босган бир профессор эмас, кимсан — академик! Ўзингиз айтгандай — ҳар жихатдан қулай! Кейинги вақтда давраларинг, гап-гаштак ҳам бир эмиш-ку...

Т у р с у н и й (*ерга қараб*). Дадам, дўстингиз «Бу ёғига ҳам устозингнинг этагидан маҳкам тутасан!» деганлар.

Д о м л а (*бирдан бўшашиб, мунгайиб*). Ҳай, бир гапи бўлар. Ўйлаб кўрайлик-чи... Дарвоқе, академияга сайлов эълон қилинариш, хабарингиз бордир?

Т у р с у н и й (*жонланиб*). Ростданми? Эшитмаган эканман-ку ҳали. Бир калла қилиб кўрамизми яна? Мана, бу ёқда биз турибмиз!

Д о м л а. Сиз?!

Т у р с у н и й. Югур-югурига-да! Бусиз битармиди унақа ишлар?!

Д о м л а (*эрмакка киришиб*). Мен нима қилишим керак бўлади унда, хўш?

Т у р с у н и й. Уч-тўртта долзарброқ мақола ёзасиз, тамом!

Д о м л а. Мақола?! Қанақа мақола? Нега?

Т у р с у н и й. Мустақиллик ҳақида-да, домла!

Д о м л а (*ошкора масхарага ўтиб*). Хўп, майли. Нима деб ёзамиз, кани?

Т у р с у н и й. Устимдан қуляпсиз-а, домла? Ўзингиз биласиз-ку ҳаммасини! Мана, масалан: «Ажойиб замонда яшамокдамиз. Мустақиллик шарофати билан халқимиз...» Ва ҳоказо.

Д о м л а. Ва ҳоказо денг? Ўқиган одам қулмайдими? Кечаги замонда бошқа ашулани айтарди, домласи қурғур энди бу ёққа ўтибди-да, мунофиқ, иккиюзламачи экан, демайдими?!

Т у р с у н и й. Ҳаммаси шундай қиляпти-ку, домла! Бир оғиз кечирим сўраб, бошлайверасиз-да. «Замон шунақа эди, начора» дегандай...

Д о м л а. Кечиримни кимдан сўраймиз, сизданми?

Т у р с у н и й (*хижолатомуз*). Халқдан-да, устоз.

Д о м л а. Келинг, шуни сиздан сўрайқолайлик. Майлими? Сиз ҳам халқнинг бир вакилисиз-ку! Фақат битта шарти бор: шу мақолани сиз ёзиб берсангиз, қалай? Биз ҳам ўзларига ёзиб берганмиз-а, эсларидадир? Хўш?

Т у р с у н и й (*ерга боқиб*). Одамни ёмон оласиз-да, домла!

Шу чоқ шийпондан пастда сув шалоплайди — кимдир бассейнга калла ташлайди. Ноқулай вазиятдан қутулган Т у р с у н и й га жон кириб, панжарадан ўша ёққа эгилади.

Т у р с у н и й (*қувноқ оҳангда*). Ия, Мэлисбой, маза-ку! Чақирмайсиз ҳам одамни...

М э л и с (*сувнинг шалоплаши орасидан овози*). Ҳа, Тўлик домла, салом! Келинг, пажалиста.

Т у р с у н и й. Калла қизиганми дейман? (*Домлага ўгирилиб*.) Ҳалиям уряптиларми? Диссертацияни ташлаб қўйди-я шу бола?

Д о м л а. Ким билсин, балки тўғри қилгандир... Униси-ку майли, ўттизга бораётган одам, уйланмаяпти. Юрибди...

Т у р с у н и й (*тап тортмай*). Осилтириб денг!

Д о м л а (*ўқрайиб*). Ўзидан сўрарсиз у ёғини! (*Кейин эзгин бир кўйда*.) Турсуний, гапни эшитинг. Бундан бу ёғига академиклик ҳам, укадемиклик ҳам — сизларга сийлов! Бергиси келса, лойиқ қўрилсак, шу чоққача берарди. Бермадимми, демак, муносиб эмас эканмиз-да. Ўзи шундай, бирор баҳона билан бир-икки дафъа панада қолдингизми, галингиз ўтдимми — бўлди, бутунлай унутилиб кетаркансиз. Биз-ку биз, алломаи замон аталгани ҳам! Буям бир омад, пешона-да. У ёғини сўрасангиз, фалончи нимасига унвон олди дегандан кўра, нега шу одамга берилмади, дейилгани афзал эмасми?! Энди, етмишга қараб кетаётган мендай одам, академик бўлди нимаю бўлмади нима! Анови Чиғатойга кўмилиш мартабасини айтмаса! Ўлгандан кейин қаерга кўмилиш-кўмилмаслик барибир эмасми? Менга деса, ўт қўйиб ёқиб юборсин! Мусулмон

қавмидан бўлганимиз билан, суяк савил шўро замонида қотган, начора! Ҳай, ўлигимиз кўчада қолмас...

Т у р с у н и й (*шоша-пиша*). Йўғ-э, нима деяпсиз, домла! Сиздай одамни албатта...

Д о м л а (*ўзи билан ўзи, хаёлчан*). Одамгарчилик юзасидан тобутимнинг бир ёғидан сиз — вақт топсангиз-да, бир ёғидан, кайфи бўлмаса, анови касофат кўтариб, бирор ерга элтиб ташларсизлар. Хўпми? Ўзимга қолса-ку, ҳўв олис Жийдалимга бориб, ота-онамнинг ёнида ётсам! Во дарифки!.. (*Бирдан шўхчан тус олиб.*) Йў-ўқ! Бир шоиримиз айтибмиди, «лекин халивери ўладиган тентак йўқ»! Нима дедингиз, Турсуний?

Т у р с у н и й . Домла-а, кўнглингизга келмаса, бир гап айтсам?

Д о м л а. Биздаям кўнгилдан қолган экан-да, қаранг!

Т у р с у н и й . Ия, домла, нима деяпсиз! Устозимизсиз ахир, улуғ олим!

Д о м л а. Шу улуғ-пулуғингизни қўйсангиз-чи, Турсуний! Қани, гапиринг, нима демоқчисиз?

Т у р с у н и й . Мен шоир-поир эмасман-ку, энди ановинақа демасангиз, илтимос!

Д о м л а. Ҳамма соҳанинг ҳам шоири бўлади, укам. Сиз ўзингизнинг соҳангизда шоирсиз!

Т у р с у н и й . Менинг соҳам... нима у?

Д о м л а. Гапни чувалтирманг, Турсуний, балогинани билиб турибсиз! Ажабо, шу вақтгача сира малол келмаган бир ҳазилимиз энди... Ёки «иномарка» минган одам бирдан ўзгариб қоладими?

Т у р с у н и й (*ўпкалаб*). Биз ҳам энди ёш эмасмиз-ку, домла!

Д о м л а (*бу ёғини ҳазилга буриб*). Ҳа-а, тагингизда — «иномарка»! Фан номзодисиз! Мана, энди дўхтир бўлмоқчисиз!

Шу вақт чой кўтариб Х о н и м келиб қолади.

Х о н и м. Устоз-шогирд яна топишибсизлар-ку! Кўринмай кетдингиз-а, Турсунбой, бизларни унутиб? Келинни опкелмабсиз-да?

Т у р с у н и й . Сизларни унутиб бўладими, янгамулло!

Х о н и м (*хушламай*). Э, қўйинг шу янгамулло-пангамуллони! Сизам анови Раҳматжонга ўхшаб... Улар-ку энди эскичароқ. (*Домлага юзланиб.*) Хўжайин, кечга бир ош қилсакми девдим?

Д о м л а (*беихтиёр*). Яъни, масалан?

Х о н и м. Биз ғалва сафарлардан соғ-саломат келдик! Нозик меҳмонимиз бор — Раҳматжон. Мана, бу ёқда Турсунбой кептилар. Хуллас, жамоат жам. Бугун шанба, дам олиш куни. Ким билади, яна биров-ярим кепқолар.

Д о м л а. Бозорга чиқиб келиш керак эди-ку?

Т у р с у н и й (*жон кириб*). Ташвиш қилманг, домлажон, ҳаммаси есть! Ўзим сизларга бир ош ясаб берай. Қўлбола қилиб! Бўптими, кеннойи... Роза Ҳасановна? (*Панжарадан ҳовли томон эгилиб ҳайқиради.*) Асал хола-а! Қозон-товокни тайёрланг, ош!

Турсуний эр-хотиннинг кўзини шамғалат қилиб, ёнидан олган оқ конвертни стол устидаги қоғозлар орасига тикиб қўяди-да, шахдам ўрнидан туриб, зинапоя хатлаб ҳовлига тушади. Ҳовлида қовушмайгина чорпояга жой ҳозирлаётган Кларага дуч келади.

Т у р с у н и й (*эски қадрдонлар мисол дали-гуллилик билан*). О-о-о! Клара Цеткинга саломлар! Как жизнь, дорогая? Не скучаем?

К л а р а. Ия, қирқ йиллик аспирантимизми? Салом, салом.

Т у р с у н и й . Какой аспирант! Керак бўлса — кандидат наук, доцент! Яна керак бўлса — будущий доктор, профессор!

К л а р а. Буни қаранг, аломат-ку! Форсларда бир нақл бор: «Аз зоғ андалиб пайдо шудасть».

Тушундингиз-а?

Т у р с у н и й (*сув юқтирмай*). Э, менинг форсча-морсчаси билан ишим йўқ! Ўзингиздан гапиринг. Нева бўйларини соғинмаяптиларми?

К л а р а. Худди Нева бўйларида мен билан қўлтиклашиб юргандек гапирасиз-а, Турсунбой!

Т у р с у н и й. Ҳавасимиз келади-да, Кларахон, ҳавасимиз!

К л а р а (*чўрт кесиб*). Ош қилмоқчисиз шекилли, шундайми? Нима ёрдам керак сизга?

Т у р с у н и й (*хижолатомуз*). Йў-йўқ, ҳаммасини ўзимиз есть қиламиз! Сизлар шакароб-пакароб дегандай...

Турсуний ўчоқбошидан болтани олиб, бизга пана боғ этагига тушиб кетади. Қарс-курс ўтин ёраётгани эшитилади. Иморат биқинидаги деразадан Л у и з а нинг боши кўринади.

Л у и з а (*ҳовлида юрган Кларага*). Ма-а-м! Купаться хочу!

К л а р а. Иди искупайся! Чўмилавер!

Л у и з а (*тантиқлик билан*). А там — дядя!

К л а р а. Ну подожди тогда. Тоғанг сени еб қўядими?!

Кўшксимон шийпон. Х о н и м Д о м л а га чой қуйиб узатади.

Х о н и м. Яна искаланиб қолибдимиз бунингиз? Бир қоп нарса кўтариб кепти-я: гўшту ёғ, арағу коньяк!

Д о м л а. Дўхтир бўлмоқчилар укажонингиз!

Х о н и м (*кўзлари ола-кула бўлиб*). Дўхтир?! Вой-вой, ушланг, йиқилиб тушаман ҳозир! Фан дўхтири-я! Яна шўрлик домлажони ёзиб берсалар керак-да, а?

Д о м л а (*таассуф билан*). Ким ёзиб беради бўлмаса? Манови ҳовли-ҳарам, анови бассейн ўз-ўзидан бино бўптими? Қаёққа қараманг, раис буванинг мўйлови кўринади! Туриб-туриб, барига ўт қўйгинг келади-я!

Х о н и м. Вой-вой, ўзимиз-чи? Ўзимиз қараб турибмизми?!

Д о м л а (*зарда аралаш*). Э, хоним, сизнинг анови мазорбосди колготкаларингиздан қолган чақа-чуқа урвоқ ҳам бўлмасди бунга!

Х о н и м (*қўлларини белига қуйиб*). Бундан чиқди, биз фақат сайру саёҳат қилиб юрган эканмиз-да, а?

Д о м л а (*икки қўлини баланд кўтариб*). Бўлди, бўлди, шу ерда тўхтанг! Бу жангноманинг адоғи йўқ, биламиз!

Х о н и м. Ёзмайсиз, тамом! Кечагина кетингиздан «домла, домла»лаб чопган Мустафоқулов ана — академик, директор бўлиб олиб даврини суриб юрибди! Сиз бўлсангиз бу ёқда, бировларга...

Д о м л а (*овозини пасайтириб*). Хўш, айтинг-чи, сизга ким ёзиб берган? Сизни олим қилган ким?!

Х о н и м. Менга? Мени? (*Бўшашиб*.) Ўзингиз қўймагансиз мени! Зиёлининг хотини зиёли бўлиши керак деб мени сиртқи ўқишга жойлаган ким? Мэлисгинамни манови Заҳар холагизга ташлаб, мени кутубхонама-кутубхона югуртирган ўзингиз эмасмидингиз? Топганим — мана нима! Қайтага, уйда жимгина тикув-бичувимни қилиб ўтирсам бўларкан ўшанда. Битта кўйлак тикдириш неча пул ҳозир, биласизми?

Д о м л а (*ўйчан*). Ҳаётимдаги энг катта хато шудир балки...

Х о н и м (*Домлага энгашиб, пичирлаб*). Жа-а қўлингиз қичиётган бўлса, ана, Бўстонга ёзиб беринг! Дўхтирский ёздиришга одам қидириб юрибди. Соққаси тайёр. Ўнта бермоқчи! Кўкидан!

Д о м л а (*анграйиб*). Бўстонга?! Унга нима керак экан илм? Ҳаммаёғи тўлиб-тошган,

дейсиз-ку!

Х о н и м. Номи-чи, номи?!

Д о м л а. Номи? (*Энсаси қотиброқ.*) Куруқ номни нима қилади? Агар шугина керак бўлса, мана, келиб меникини олсин. Теп-текин! Худо ҳаққи, бервораман — безорман ўзи!

Х о н и м (*ўзиникини қўймай*). Бугун бўлмаса, эртага бир кун керак бўпқолармиш. Бурун борида симириб кол дегандай-да...

Д о м л а. Эй хотин, сени адо қилган шу Бўстон бўлди аслида. «Бўстон ундоқ деди», «Бўстон бундоқ қилди»... Бўстон, Бўстон... Шунинг номини эшитсам, кўнглим айнийдиган бўлган, худо ҳаққи. Бу ёқда — манови, укажонингиз!..

Х о н и м. Ўша Бўстоний дугонам бўлмаганда, менга бизнес сирларини ўргатмаганида, сизу биз бу ерда очимиздан...

Д о м л а. Рози эдим! Минг бора рози эдим! (*Безор бўлиб.*) Энди бирпасгина ишимни қилай, илтимос... Ҳай, шошманг, телефон ишладими?

Х о н и м. Қаёқда!

Д о м л а (*бирдан жонсаракланиб*). Эркатоингиз турди-я уйқудан? Ҳа, чўмилаётувди боя. Чақиринг бу ёққа! Нима деб валдираган эди ўзи у?

Х о н и м. Ҳозир ундан ҳеч гап ололмайсиз бари-бир! Қўйинг, яна бирпас сув ўйнаб ўзига келсин, кейин сўрарсиз. Шунчаки бир ваҳимадир-да. Ҳаммаёқ жимжит-ку. Бир гап бўлса!..

Д о м л а. Астафуроллоҳ деб гапиринг, хоним!

Х о н и м (*кетатуриб*). Ўйлаб кўринг, эй — ўнта! Кўкидан-а!

Домла бошини чангаллаб ўтирибди. Яна аллақаяқдан бояги кўшиқ эшитилгандек бўлади.

Д о м л а (*калласини сарак-сарак қилиб*). Қаёқдан келяпти бу? Ё мияга ўрнашиб қолганмикан?

УЧИНЧИ МАНЗАРА

Боғ этагидаги олма соясида — бир учига болта санчиб қўйилган узун кунда устида ёнма-ён Т у р с у н и й билан Р а ҳ м а т у л л о ҳ Ж и й д а л и й сигарет тутатиб ўтиради. Олдиларида «яримта», талинкада парракланган — бодринг-помидор.

Ж и й д а л и й . Турсуний укажон, қачондан бери сўрайман деб доим фаромуш қиламан-а. Бу, Турсун дегич манзил қай вилоятда ўзи?

Т у р с у н и й . Турсун — менинг отим-ку, қанақа манзил?! Унақа жой борлигини билмайман мен.

Ж и й д а л и й . Ахир, сизни Турсуний демайдиларми?

Т у р с у н и й . Домлам шундай дейдилар-да. Ҳазиллашиб. Ўзим — Турсунбой, Турсунали.

Ж и й д а л и й . Э-э, шундай денг. Билмаб эдим, укажон, ўтин, ўтин.

Т у р с у н и й (*орқага ишора қилиб*). Ана, ёриб қўйдим, етар.

Ж и й д а л и й . Йўқ, манинг айбимдан ўтин, гуноҳимни ўтин қилинг, деёпман. Билсангиз, Ватандан ташқари биз ўзбакларнинг ҳар биримизда тахаллус бор. Бирларимиз — Туркистоний, бирларимиз — Бухорию Андижоний. Яна бирлари — Бойсуний, Ғузорий ва ҳоказо. Мани, масалан, ота-бобомиз асли Жийдали маконидан бўлганлари учун, Жийдали деб атайдилар. Раҳматуллоҳи Жийдали! Афғону Саудиёда ҳамма шундай деб танийди. Ўзим кўрмаганман ҳали у ерни. Тоғ этагида жойлашган кўп зебо манзил деб таъриф этадилар. Бобою бобокалонларимизнинг ватани-да. (*Узрхоҳлик асноси у таржимани ҳолининг шарҳига тушиб кетади.*) Биз бўлсак, Афғонистонда таваллуд топдик. Оллоҳнинг ҳукми билан. Ота-энамиз

ямоннинг зулмидан қочиб, Амударёдан гупсарда сузиб ўтган эканлар, қаранг! Етти пуштимиз дўкончию сармоядор бўлган-да. Боз устига, бобомиз Бухор мадрасасини хатм қилган нафаслари кўп ўткир мулло ўтганлар. Янги ҳукумат исми муллою дўкондорга душман чиқибди. Нима қиласиз — қочасиз-да! Э, укажон, (*калласига муштлаб*) бу сабил бош нималарни кўрмади дейсиз! Бегона юрт, ғарибчилик, хору зорлик! Охири Амрико бордик денг. Мамлакат бой! Қимирлаган жон нонсиз қолмайди. Биз ҳам шуларга кўшилиб елдик, югурдик, сармоя топдик. Мана, одам бўлдик. (*Илжайиб.*) Бугун кимсан — миллионер Раҳматуллоҳи Жийдалиий! Бу орада Ватан озод бўлди. Келдик чопиб. Фобрик, дав-дастгоҳ олиб келдик. Сех очдик, корхона очдик. Совун чиқарамиз, қандолат чиқарамиз. Энди мана шу жойлардан бир ватан сотиб олиб, обод қилмоқ ниятимиз бор, укажон.

Т у р с у н и й (*мамнун-маҳлиёга ўхшаб*). Яшанг! Яшанг, Раҳматжон ака, қойил! (*Амай меровсираб.*) Нима, у ёқда, Америкада дейман-да, уй-жой йўқми?

Ж и й д а л и й (*гурур-қаноат билан*). Бор! Бир эмас, бир нечта! Бола-чақамиз ўша ёқда. Локин, ман сизга айтсам, укажон, Ўзбекистондай юрт дунёда йўқ! Жаҳонгашта акангизнинг гапига ишонинг! Бу бир тайёр жаннат-ку! Қаранг, ҳамма нарса арзон, бемалолчилик! Бу жойларнинг сафосини, мана шу ором ўтиришимизни айтинг! Амрико-да бундай баҳузур гурунғ қуриб, чакчақлашиб бўпсиз! Икки кунда хонавайрон бўлиб кетасиз! Бой мамлакат бўлгани билан жаҳаннамнинг ўзгинаси у! Масалан, мана шу (*қўлидаги сигаретни кўрсатиб*) бир қутича тамаки у ёқда, биласизми, неча пул туради? Беш доллар! Бу ерда-чи, шунга яна беш доллар кўшиб, бир ой тирикчилик қилсангиз ҳам бўлади.

Т у р с у н и й . Бизда ойликни доллар қилиб бермайди-да, ака!

Ж и й д а л и й . Бу бир мисоли гап-да, укажон... Бачалардан нечта? (*Жавобини кутмай.*) Сизга маслаҳатим: ҳозир, мана шу арзон замонда икки-учта ҳовли қилиб қўйинг. Кейин бориб раҳмат айтасиз манга.

Т у р с у н и й . Ҳозирданок сизга раҳмат-у, лекин ҳовли дедингизми? Икки-учта?!

Ж и й д а л и й . Ҳа-да! Кивартир дейди-я сизлар-да? Мана, ман ўзим Навоий кўчасидаги уйлардан иккита ўшандоғини сотиб оляпман. А-арзон! Бири — олти минг долларга тушди, бири — саккиз яримга. Дунёда бундоқ арзон уй-жойни тополмайсиз, биродар!

Т у р с у н и й (*қувлик аралаш*). Узр, Раҳматжон ака, айбга буюрмайсиз. Доллар деганлари ўзи қанақа матоҳ бўлади, бир кўрсатмайсизми?

Ж и й д а л и й (*ранжиброқ*). Сиздан ёшим улуғ, укажон, мани майна қилманг.

Т у р с у н и й (*гирт қасамхўрлик билан*). Худо ҳаққи, кўрмаганман сира! Ҳамма «доллар, доллар» дейди...

Ж и й д а л и й . Хўш, қандоқа бўлади деб ўйлайсиз?

Т у р с у н и й . Ҳув мактаб дарсликларимизда шундай бир расм бўларди: қорни семиз, шляпали бир жаноб оғзи очик қопнинг олдида ҳассасини ўйнаб турибди. Қоп тўла танга-чақасимон нарса. Шу бўлса керак-да доллари? Расмнинг тагига «Миллионер капиталист» деб ёзилган эди...

Ж и й д а л и й (*астойдил қаҳ-қаҳлаб*). Манга ўхшармиди? Қаранг, манда ундоқа қорин ҳам йўқ, асоча ҳам! Лекин ман ҳам миллионерман. Шундоқ бўлганим билан сармоямдан бир танга ҳам сарфламайман. Тушган фоизига тирикчилик қиламан фақат. Бўлмаса, қандоқ миллионер бўласиз, укам! Мана шу хонадонни айтаман-да, «қийналяпмиз, қийналяпмиз» дейдилар-у, бундаги келди-кетди, сарф-харажатни кўриб ёқа ушлайсиз!..

Т у р с у н и й . Раҳматжон ака, булар билан, янгамулломиз билан-да, қанақа танишсиз ўзи?

Ж и й д а л и й (*завқ билан*). Э, бунинг тарихи қизиқ, укажон! Биларсиз, Амрикодан чиққан тайёра гоҳида Истанбулда бир-икки соат тўхтаб, сўғра бу ёққа қараб учеди. Булар — икки дугона тижорат қилгани борган эканлар. Тайёрада учовлон бир жойда ўтириб қолибмиз денг!

Бўстонай дегич шериклари бор экан. Э, аломат! Бало, бало! Туркон Хотун-а дейсиз! Гапдан гап чиқиб, янгамулломиз манинг Жийдалиий эканимни билдилару апоқ-чапоқ топишдик-қолдик. Ўзлариям аслан ўша ёқдан эканлар-да. Мана, энди қиёматли опа-укамиз, қаранг! Кўп уддабурон, фазилатли аёл, барака топсинлар! Воқеан, домулломизнинг ўзлариям Жийдалидан бўладилар, биласиз-а? Шу ҳисобда биз бу хонадон билан ҳамватан, ҳамюрт, қариндошдай бир гап... Домулломизнинг ҳам юртни зиёрат қилмаганларига кўп замон бўлибди. Ман-ку бир мусофиру муҳожир, бу киши нега туғилган ватанларига бормадилар экан... Икковлашиб бир ўтиб келамиз деб ваъдалашиб қўйганмиз ҳали, худо хоҳласа!

Т у р с у н и й (*қуйиниб*). Устознинг ишлари орқага кетиброқ қўйди-да. Эрта-индин академик бўламан деб турганларида бирдан мустақиллик келиб қолди...

Ж и й д а л и й (*таажжуб билан*). Ия, қайтага зўр бўлибди-ку! Мустақиллигу озодликка нима етсин! Энди икки карра академик бўлсалар ҳам кам!

Т у р с у н и й (*энсаси қотиброқ*). Энди бўлмайдилар. Замон ўзгариб кетди-да, ака! Устоз ўша замоннинг одами эдилар. Бўлганда ҳам энг зўри, энг номдори! Эҳ-хэ, у даврларни билсангиз! Манаман деган алломалари ҳам устозимизнинг оғизларига қараб турарди!..

Ж и й д а л и й (*астойдил афсус чекиб*). Чатоқ, чатоқ бўлган экан. Ҳай, бу замонга ўтсалар нима қилади? Домулломиздан бошқалари ўтгандир? Ёки улар ҳам четда қолиб кетдиларми?

Т у р с у н и й (*диққати ошиб*). У ёғини ўзларидан сўрарсиз, ака!

Ж и й д а л и й . Лекин ўзлари кўп улуғ одам. Авлиё, авлиё! Бир уй китобни хатм қилиб эканлар-а, офарин! Янгамулломиз ҳам сўйлаб эдилар. Тағин денг, ўша китобларнинг бир қанчасини домуллонинг ўзлари ёзиб эканлар. Мана, энди ана шуларнинг бари хатога чиқибди! Буям бир фалокат-да, укам. Ман ҳам денг, бундан кўп йиллар бурун Покистонда бир дўкон очиб эдим...

Шийпон тарафдан Д о м л а нинг хайқириғи эшитилади.

Д о м л а . Қозонга ўт қаландими, Турсунбой?

Т у р с у н и й бир хатлаб ўчоқбошига боради-да, ўтинга олов ёқиб, жойига қайтади.

Т у р с у н и й (*ҳайқириб*). Гуриллаб ётибди, устоз, зўр!

Ж и й д а л и й ҳовли бўйлаб у ёқдан-бу ёққа юмуш қилиб юрган К л а р а га суқ билан тикилади.

Ж и й д а л и й . Бу, Килорахон синглимиз кўи барно, кўп хушрўй эканлар-а, Турсунбой! Энди кўриб туришим! Ўтган сафар келганимда йўқ эдилар... Лекин тиллари аччиқроқ.

Т у р с у н и й (*эски армон билан*). Эй-й, ёшлигида кўрсангиз эди бу қизни!..

Ж и й д а л и й . Қўлдан чиқариб юборган экансиз-да, укам! Оталарингиз қалин дўст эмиш-ку...

Т у р с у н и й . У вақтларда бу жонон бизни назарига ҳам илмасди, ака! Ленинградларда ўқиб, ўрисча гапириб!.. Бунинг эри — ўрис, биласиз-а? Ўша ёқларда бирга ўқиб, топишиб қолишган. Икковиям шарқшунос! Замон бошқача эди-да. Ўрисми, мусулмонми, кўпам ажратиб ўтирилмасди. Устознинг ўзлари ҳам кўпроқ ўша тарафларга тортиб турардилар. Қизларига унча қаршилиқ қилмаганлар. Яна денг, коммунист эдилар-да. Бир гап чикса, чатоқ бўлишини ўйлаганлар шекилли, розилик берганлар. Лекин эри яхши йигит, ўзбекка ўхшаб кетади. Мусулмончиликка ҳам ўтган, дейишади, ким билсин. Ҳар ёзда эр-хотин келиб-кетиб юришарди. Эшитишимча, куёвимиз нима баҳона биландир чет элга кетиб қолганмиш. Бу энди аразлаб бу ерда юрибди... Барибир, аслига тортар экан-да, ака, нима дедингиз?

Ж и й д а л и й . Жигар — жигар, дигар — дигар, дейдилар-ку! Энди нима қилар экан

булар, ажа-аб! Бир саройга малика бўлгудек аломат жувон-а! Ўзи буларнинг бари кўзга яқин, истарали экан. Томирлари тоғдан-да! Мелибой ҳам... Ҳай, Мелибой — ўзимизнинг улфат. Исmlарини ўзим қўйганман. Булар Милисми-пилисми дейишар экан уни. Тилим келишмади... Чўмилиб чиққанмиканлар, нима дейсиз?.. Ана, бояги ялла яна бошланди!

Т у р с у н и й, қулоғи динг, кўрсатгич бармоғини лабига босиб «тишш!» дейди-да, икки ҳатлаб дарвозахонага етади. Мошинанинг атрофини айланиб, искалана кетади. Бир маҳал кўшиқ тиниб, мошина орқа юкхонасининг копкиоғи аста кўтарилади. Ундан бир сохибжамол кушдек сакраб чиқиб, у ер-бу ерининг чангини қоқа бошлайди.

Т у р с у н и й (*эси оғгудек бўлиб*). Кимсиз, синглим? Бу ерда нима қилиб ўтирибсиз? Қандай келиб қолдингиз ўзи?

Қ и з (*елқасини қисиб, қўлларини ёзиб*). Билмайман...

Д о м л а (*шийпондан овози*). Ашулани ким ўчирди, ҳей?..

ТЎРТИНЧИ МАНЗАРА

Оқшом чоғи. Ҳовли ўртасидаги чорпоя. Ёстиғу якандозлар жой-жойида — зиёфатга шай. Хонтахта устида дастурхон тузалган; бир четда арағу коньяк ҳам терилиб турибди.

Домладан бошка ҳамма шу ерда. Аммо ҳеч ким чорпояга чиқишга ошиқмайди. Раҳматуллоҳ Жийдалиий билан Турсунийгина чорпоянинг киргоғига омонатроқ ўрнашган.

Олдиларида — бояги шиша, «отган»лари сезилади. Қолганлар — Хоним, Клара, Асал хола ва Луиза чорпоя панжарасига суянганча тизилиб туришибди. Нарирокда яланғоч баданига каттакон сочиқ ташлаб олган Мэлис ерга чўнкайиб ўтирибди; сочлари ялтирайди — ҳали хўл.

Ҳамманинг кўзи бир четда ерга караб турган нотаниш қиз — «Оқ каптар»да. Гўё уни сўзсиз-унсиз муҳокама қилишяпти. Зинапояда Домла кўринади.

Д о м л а (*яқинлашаркан*). Ўҳ-ў, жамоат жам-ку! Чиқиб ўтирмайсизларми? (*Мэлисга кўзи тушиб, Жийдалиийга юзланади.*) Раҳматуллоҳ иним!

Ж и й д а л и й (*қўлини кўксига қўйиб ўрнидан туради*). Лаббай, домулложон!

Д о м л а. Фарзандлардан нечов эди?

Ж и й д а л и й (*ҳозиржавоблик билан*). Учовгина, домулложон. Учови ҳам ўғил. Сизга айтиб эдим чоғи.

Д о м л а. Умрларини берсин! Қайси бири ўзингизга ўхшайди? Хўш?

Ж и й д а л и й (*ўйланиб, қулимсираб*). Бирининг кўзи ўхшайди, домулложон, бирининг — сўзи, бирининг қилиғи...

Д о м л а. Ҳеч бир жойи ўхшамаса, ундай ўғилни нима қилардингиз?

Ж и й д а л и й (*довдираброқ*). Ҳеч жойи ўхшамаса... унда бизники бўлмайди-да, домулло!

Д о м л а. Отангизга раҳмат, Раҳматуллоҳ! (*Мэлисга бармоқ нуқиб.*) Бундан чиқадики, мана шу яримянланғоч ўтирган беҳаё укангиз бизга фарзанд эмас экан!..

Х о н и м (*чийиллаб*). Вой-вой!..

Ж и й д а л и й. Иби, домулло, астаъфуруллоҳ десангиз-чи!

Д о м л а (*бўшаитирмай, бояги пардада*). Бола бўлиб бу менинг йўригимга юрмади сира. Илмий ишни чала ташлаб аллақандай томошахонага ўтиб кетди. Ўттизга бораётган одам, бўйнида бир тинғир-тинғир асбоб, касб-кори — ялло! Ўттизга бораётган одам, уйланишдан сўз очсангиз — тиржайгани тиржайган: кейин, кейин! Қачон? Пенсия ёшига етгандами?! Мана, кўриб турибсиз, янги қилиқ чиқарибдилар бугун! Ўзи ўлгудек маст, бир балоларни валдираб, эрталабдан бери ҳамманинг кўнглига ғулғула солиб ўтирибди...

М э л и с (*инграгандек*). Папа!..

Д о м л а (*даргазаб*). Ҳе, папаларингга лаънат сени! «Мустақиллик кетди! Озодлик кетди!»

деб алахлармиш нуқул. Қаёқдан топдинг бу гапни? Гапир!

М э л и с (*алам билан*). Кетди! Ҳаммаси кетди! Мустақиллик ҳам, озодлик ҳам!

Д о м л а. Бу нима деганинг, хайвон?! Эсинг жойидами ўзи?.. Йўқ, бу болага бир бало бўпти. Аниқ!

Кўмак сўрагандек, бошқаларга ўгирилган Домла ҳамма бир тарафга қараб турганини кўради. Нотаниш қизга шундагина кўзи тушади унинг. Сўнгра ҳаммага бир қур саволомуз, таажжуб аралаш назар ташлаб чиқади. Барча сукутда.

Д о м л а. Мехмонимизни таниёлмадим...

«О қ к а п т а р». Ассаломалайкум. (*Барчага бир-бир артистона таъзим қилиб чиқади.*)

Д о м л а. Келинг, қизим. Ким бўласиз?

«Оқ каптар» ияк қоқиб Мэлисга ишора қилади: ўғлингиздан сўранг!

Д о м л а. Қаёқлардан сўраймиз? Бу ерга қандай кепқолдингиз? Нима деб?..

«Оқ каптар» яна ияк қоқади: ана, сўранг!

Т у р с у н и й (*ширакайфрок*). Э, домла, уни-бунни кўйиб, тўйни бошлайверайлик! Боя укамизни изза қилаётувдингиз, мана — келин ўз оёғи билан кепти! Маладес Мэлисвой! Горько!

«О қ к а п т а р» (*дарвозахона томон ишора қилиб*). Мошинада!

М э л и с (*тўнғиллаб*). Юкхонасида!

А с а л х о л а (*бармоғини чаккасига босиб*). Иби-и, шарм эмасми?

Х о н и м (*жеркиб*). Шундай пайтда жим турсангиз-чи, амма!

А с а л х о л а. Хўп, хўп, айлан... Рўза Ҳасан...

Х о н и м (*мулойимгина*). Кимнинг қизи бўласиз, қизим?

Т у р с у н и й. Энди сизники бўладилар-да, янгамулло!

К л а р а (*қўшиқ оҳангида*). Замон, замон, янги-и замон...

Л у з а (*онасига қараб*). А чё, красивая! Правда, мамуль?

Д о м л а (*Жийдалиёга*). Қани, Раҳматуллоҳхон, сиз гапиринг!

Ж и й д а л и й. Биз нимаям дердик, таксир? Бориға барака... Ўзлари ойдаи эканлар. Хуш кептилар.

Д о м л а (*ҳорғин бир қониқиши билан*). Мустақиллик, озодлик... Гап бу ёқда экан-да. Ҳалитдан бери одамни таҳликага кўйиб... Ҳе, касофат! Нима деймиз, унақа мустақиллик, унақа озодликнинг бас бўлгани ҳам маъқул... Ҳай, чиқинглар бўлмаса чорпояга. («Оқ каптар»га қараб.) Келинг, қизим... Сизни энди Озодой деймиз-да, манов боланинг эркини олиб кўйибсиз-ку. (*Мэлисга.*) Тур энди сенам. Масхарабоз! Эгнингга бирор нима илиб кел... Амма, ош тайёрми?

А с а л х о л а. Тайёр, тайёр, айланай. Сузаверайми? (*У пилдираб ўчоқбоши томон юради.*)

Домла чорпояга чиқишдан олдин, бир нима эсига тушгандек, шимининг чўнтагини кавлаб, оқ конверт олади.

Д о м л а (*у ёқ-бу ёққа аланлаган бўлиб*). Манови кимники? Менинг столимда ётибди...

Домла ижирғаниб конвертни хонтахтага ташлайди. Хонтахта узра сирғалган конверт ерга тушиб очиладию ичидан доллар сочилиб кетади.

Ж и й д а л и й (*кўзининг пахтаси чиққудек олайиб*). Доллар-ку бу, домулло! Доллар-а! Ўбол, ўбол! (*У апил-тапил ерга энгашиб, пулни териб конвертга жойлайди-да, Х о н и м га тутқазади.*) Бунни олиб кўйинг, янгамулло! Сизларга керак бўлмаса, манга берасизлар кейин!

Ҳаммаёқда бекордан-бекор сув оқиб турса, доллар ерларга сочилиб ётса, бу мамлакат — мамлакат бўладими, айтинглар! (*Кейин Турсунийга қараб.*) Доллар деганлари мана шу, укажон, кўриб олинг!..

Т у р с у н и й (*ўзини қаёққа қўярини билмай*). Ўзимиз билган оддий бир қоғоз экан-ку буям, ака!

Ж и й д а л и й (*беихтиёр маънодор қилиб*). Ҳа-а, укажон, ўша ўзингиз билган қоғоз!..

Ҳамма жой-жойини билиб чорпоёга ўрнашади. Луиза «Оқ каптар»ни кўлидан ушлаб даврага бошлаб келади. Янги меҳмон Клара билан Луизанинг ўртасидан жой олади.

Йўл-йўлакай кўйлагини тугмалаб Мэлис кўринади.

Ҳамма жам.

Д о м л а. Қани, Раҳматуллоҳхон, бирор нима деб юборинг!

Ж и й д а л и й (*дуога қўл очиб*). Ўзбекча бўлсинми, арабчасигами?

Д о м л а. Фарқи бор эканми?..

Шу маҳал кутилмаганда, бузуқ ётган телефон чўзиб-чўзиб жиринглайди. Хоним шоша-пиша чорпоядан ташлаб, уйга югуради. Дуога очилган кафтлар туширилади.

Х о н и м (*ичкаридан овози*). Бўсто-он! Бўстон, ўзингизми? Ҳа, ҳа... Нима-а? Нима бўпти?.. Алё! Ал-ё! Э, падарингга лаънат! Тағин ишламай қолди-я! Уй эмас бу, сахро! Сахройи Кабир!

Шу замон ҳовлида чироклар порлаб, ичкарида эрталаб кулоғи бураб кўйилган радиою телевизор бараварига шовқин солиб гапира бошлайди. Лаҳза ўтмай уйдан Хоним югуриб чиқади.

Х о н и м (*ваҳима билан*). Вой, бу ёққа келинглар, бу ёққа! Яна портлаш! Тоғларни террорчилар босиб кетганмиш! Сурхондарёдами, Қашқадарёдами — ишқилиб, қайсидир дарёда! Ўтган йили Тошкентда портлатган эди-я! Вой, тинчлик бўладими-йўқми бу мамлакатда, айтинглар!

А с а л х о л а лаганда ош кўтариб чорпоёга яқинлашади.

А с а л х о л а (*ҳамма жойидан тураётганини кўриб*). Иби, ош-чи? Ҳай, кейин эшитарсизлар шуни...

Х о н и м (*жигибийрон*). Э-эй, кўйиб тулинг шу ошингизни! (*Жийдалиёга интилиб, ялингансимон.*) Раҳматжон! Кўриб турибсиз, бу юртда яшаб бўлмай қолди. Қачон қарсанг — бир ғавғо! Олиб кетинг бизни ўша Американгизга! Жон ука, илтимос!

Ж и й д а л и й (*пароканда даврага гараб, тантанавор*). Амрикониинг эшиги бутун дунёга очик, биродарлар!

Ҳамма ҳар ёққа тумтарақай бўлади. Ўртада лаган кўтарган Асал хола ёлғиз қолади.

А с а л х о л а. Иби, ош-чи, ош нима бўлади, яхшилар?..

П а р д а

ИККИНЧИ ҚИСМ

ВАСВАСА

ёхуд

АМЕРИКА, ҚАЙДАСАН...

БЕШИНЧИ МАНЗАРА

Орадан бир йил ўтган.

Домланинг шаҳар квартираси. Каттакон меҳмонхона.

Одатдаги жиҳозлар: стол-стул, диван, сервант, юмшоқ курсилар, бурчақда телевизор. Гилам осилган ён тараф деворда Домла билан Хонимнинг ёшлиқда олинган сурати. Чап томонда даҳлиз, ўнг томон — ошхона ва ҳоказо.

Тўғрида — қатор кетган уч эшик — ётоқ бўлмалар. Энг четдагисининг эшиги қия очик.

Даҳлизга яқин бурчақдаги оромкурсига ястаниб олган Х о н и м телефонда сўзлашаётир. Уни деярли таниб бўлмайди. Ўта замонавий, гўё «американча» либосда.

Кўлида сигарет, кулини пастак столчадаги ғаройиб кулдонга чертиб-чертиб кўяди.

Х о н и м (*гўшакка*). Хуллас, ҳаммаси о'кей!.. Ҳа-ҳа, Раҳматжоннинг ўзи кузатиб кўйди. «Жип»ида. Барака топсин... Ие, у ёғини ўзи пишириб, менга телефон очади. Шундай деб келишдик... Ҳозирча қаерданлиги номаълум. Кўрамиз-да... Кейин гаплашамиз. Олду тамам, жоним, бай-бай! Ўпдим! (*Гўшакни жойига қўйиб, у қия очик эшикка қарай-қарай маъни қила бошлайди.*) Бўстон... Пенсильвания деган жойдан уй олганмиш. Вилла! Ҳовлисидаги газон компьютер билан суғорилармиш. Зўр-а? Ўша ёқдаги агенти гаплашиб кўйибди. Бало бу хотин! Йўқ жойдан эрли ҳам бўлиб олди. Тўйида кўрувдингиз-а? Ёшгина, укасига ўхшайди. Лекин роса келишган! Аллақайси вилоятдан экан. Ўзи намозхон. Ҳеч қаерда ишламасмиш, қаранг. Эртадан кечгача уйда ўтиради, дейди. Шунга ҳам рози бу хотин. Яккаю ёлғиз ўғлини уйлаётиб, элнинг кўзига бошини пана қилгандек бўлди-да. Бўлмаса, элликдан ошган хотинга эр нима керак денг! Тўғрими?.. Ҳай, бўлдингизми? Намунча? Вой-бў!..

Қия очик эшикдан Домланинг овози эшитилади.

Д о м л а. Ҳозир, ҳозир, хоним... Ўзингиз кўймадингиз-ку! Бу ўлгур шими торроқми, белни сиқворди-я!..

Нихоят, Д о м л а нинг ўзи кўринади. Аммо бу киши биз билган Домла эмас, гўёки ажабтовур бир кекса жаноб! Ажи-бужи расм солинган олабайроқ майка, жун босган эгри оёқларга «роса ярашган» калта шим — шорти, бошда — тумшуғи бир қаричли бейсболка!

Д о м л а (*қипялангочдек қимтиниб*). Одамни истеъфога чикқан Санта-Клаусга айлантингиз-кўйдингиз-а, хоним!

Хоним ўрнидан туриб, кўллари белида, бошини бир ёнга солинтириб синовчан тикилада унга.

Х о н и м. Ўхшадингиз! Худди ўзи! Вери гуд!

Д о м л а (*хавотирда*). Кимга ўхшадим? Кимга?

Х о н и м. Америкалик жанобларга-да!

Д о м л а. Шу рўдаполарсиз кўймас эканми Америкасига?

Х о н и м. Сиз, домлагинам, анови советча костюм-шиму бўйинбоғларга ўрганиб қолгансиз-да! Ҳозир бутун дунё мана шундай юради. Эркин дунёнинг либоси бу!

Даҳлиздан югуриб кирган Л у и з а бир зум ҳайратда котиб қоладию ўзини чапдаги эшикка уради.

Л у и з а (*ичкаридан овози*). Мам! Смотри, дедуль как настоящий клоун!

Ўша эшикдан чиққан К л а р а хам донг қотади.

К л а р а (*ғижиниб*). Дада! Ярашмабди сизга!

Д о м л а (*ерга киргудек*). Ана, мамангдан сўра.

Клара боя Домла чиққан хонадан тезгина бир чопон келтириб, отасининг елкасига ташлайди.

К л а р а. Ойи, кўрган одам нима дейди!

Х о н и м. Э, бор, бор, аралашма! Американи кўрибсанми сен?!

К л а р а (*қайтиб хонасига кираркан*). Як чизро донем — аз худро худо ронем. (Билганимиз бир нарсагина-ю, ўзимизни худо чоғлаймиз.)

Х о н и м. Нима деяпти бу? (*Домлага юзланиб*.) Бошқа тилга ўқитсак бўларкан шуни. Форсчани биламан деб, чулдирганлари чулдираган!

Домла елкасидаги чопонни ростакамига кийиб, диванга чўқади. Хоним хам беихтиёр унинг ёнидан жой олади.

Д о м л а (*ўйчан*). Бирга бориб келсак бўларди-да, кампир?

Х о н и м (*энсаси қотиброқ*). Қаёққа, чол? Жийдалингизгами?

Д о м л а. Жийдалимизга! Ҳарнечук, Тўйтепага кетаётганимиз йўқ-ку. Дунёнинг нариги чеккаси бўлса — Америка деганлари! Шу кетиш билан қачон бу ёққа келамизу қачон борамиз Жийдалига! Ёшимиз ҳам бир жойга боряпти. Насиб қиладими ҳали, йўқми...

Х о н и м. Э, қўйсангиз-чи, домла! Аввал борайлик, жойлашайлик. Балки бирдан бойиб кетармиз! Америкада шундай эмиш-ку: бир гўрлардан келармишу тезда бойиб кетармиш одам!

Д о м л а. Афсонангизни қўйинг, хоним! Хазинасининг оғзини очиб ўтирмагандир сизга? Жаннат ўзи қайда экан... Ҳар ерни қилма орзу — ҳар ерда бордир тошу тарозу!

Х о н и м (*қатъият билан*). Ишонинг, хўжайин, жаннат дегани худди ўша ерда! Ўзим кўриб келдим-ку, ахир!

Д о м л а (*ночор*). Майли, майли, ишондик. Лекин ит жонивор ҳам бирор ёққа жўнаганида ялоғига бир қайрилиб қарайди-ку! Сизу бизнинг ота-онамиз ўша ерда ётибди. Қавм-қариндош ўша ерда. Бормаганимизга неча йиллар бўлди. Уларни бир зиёрат қилмасдан, «Қайдасан, Америка?» деб индамай жўнайверсак, арвоҳлар чиркиллаб қолмайдими? Улар ҳам йўл бермас...

Х о н и м (*қатъий*). Сиз — ўзингиз биласиз, хўжайин. Мен бормайман. Боролмайман. Қандай қилиб кетай, айтинг? Бу ёқда шунча ташвиш, югур-югур! Харидорни зўрға кўндириб турибман ўзи, қўлдан чиқиб кетса!.. Бу уйни тезроқ гумдон қилиш керак. Раҳматжон у ёқда кутиб турибди-я! Бир ҳафтага қолмасдан жой топиб, хабарини етказмоқчи эди. У ёқларда биздагига ўхшаб чўзиб юрилмайди. Уй керакми сизга? Қанақасидан бўлсин? Қаердан бўлсин?.. Компьютерни босасиз — тамом! Қолаверса, виза-миза дегандай ғавғолар... Олти одамнинг ташвиши — бир ўзимнинг бўйнимда! Мэлиснинг аҳволи ўзингизга маълум. Тинғир-тинғирдан бўшамайди ҳеч...

Д о м л а. Олти киши дедингизми? Кимлар?

Х о н и м. Ким бўларди, шу... ўзимиз! Сиз, мен, Мэлис, хотини, Клара, қизи билан.

Д о м л а. Ҳамма кетадими? Бирданига-я?

Х о н и м. Вой, ҳа! Бу ерда қолиб нима қиларди?

Д о м л а. Кларангизни айтаман-да, кетармикан? Эри нима дейди ҳали?

Х о н и м. Балоба йўлиққур Виктор! Ўзлари чет элма-чет эл изғиб юрибдилар, қизим шўрлик бу ерда эзилиб кетди. Эрми шу? Боради! Балки ўша ёқларда бахти очилиб...

Д о м л а. Бошқалар-чи? Ўғлингиз, келин...

Х о н и м. Вой, ҳаммаси жон-жон деб қанот чиқариб ўтирибди-ку! Америка бўлади-ю, бормайдими?!

Д о м л а (*хаёлчан*). Ҳаммаси-ку майли-я, шу, аммамизни норози қилиб жўнатганимиз чатоқ бўлди-да, хотин! Сизнинг қистовингиз билан кўнишга кўндим-у, лекин ўша кундан бери ўзимга келолмайман, тўғриси! Худди бир жойим камдай, нимадир етишмаётгандай...

Х о н и м. Амма, амма! Э, кўйинг ўша Захар аммангизни!

Д о м л а. Захарми, Асалми, шунча йил хизматингизни қилди, болаларингизга қаради, рўзгорингизга чўри эди! Шу ишимиз ноинсофлик бўлди, хотин. Йўқ, нокаслик! Охири кўчага ҳайдагандай қилдиг-а! Э, аттанг!..

Х о н и м. Шунча йил кимсасиз бир кампирни едирдик, ичирдик денг! Энди у кишимни Америкага ҳам опкетиш қолувди! Ўзи бир қари кампир бўлса! Инглизчани билмаса!..

Д о м л а (*диққати ошиб, бўғилгудек*). Хони-им!

Х о н и м. Тўғриси керакми? Тўғриси — аммангиз Америкага ярашмайди, конец!

Д о м л а. Оббо-о!

Х о н и м (*ҳеч гап бўлмагандек*). Қачон кетмоқчисиз?

Д о м л а. Эрталардан жўнасамми деб турибман.

Х о н и м. Паспортингиз менда-ку, визага берганман. Автобус-павтобусда бориб келарсиз?

Д о м л а. Ҳай, бир гапи бўлар. Уч-тўрт кунда қайтаман.

Телефон жириглаб, Хоним ўша ёққа чопади.

Х о н и м (*гўшакка*). Ким?.. Эълон бўйича? Қанақа эълон?.. Ҳа-а, репетиторман денг? Жуда яхши-да. Отингиз нимади, укам?.. Сардорми? Гап бундай, Сардоржон! Биз Америкага кўчиб кетаётувдик... Кўпчиликмиз, ҳа. Шунга инглизчадан уч-тўрт соат дарс олмоқчи эдик-да. Пулини ўйламанг, оласиз. Ўзим-ку, кечагина келдим, беш-ўнта сўзини биламан. Хелло, хау ар ю, хау мач, вери гуд, бай-бай... Қалай, ўхшайдими?.. Кечкурунлари-да... Майли, майли, эртадан бошлаб... Ие, йўқ, шошманг, эртага биз жаноб посолнинг олдига боришимиз керак... Ҳа, суҳбатга. Индин бўлақолсин. Адресни биласиз-а?.. Бўпти, кутамиз. О'кей! Бай-бай, жоним. Ўпдим...

Хоним гўшакни жойига кўйиб, «бопладим-а» дегандек диван тарафга қарайди. Домла, кўзи юмук, оғзи очик, пинакка кетгандек. Мэлис, унинг ортидан хотини — «Оқ каптар» кўринади.

М э л и с. Ия, папашамизми? Культур-ку! Америкага тайёргарлик!..

«О қ к а п т а р» (*ҳавас билан термилиб*). Майечкалари чиройли экан. Модный!

М э л и с. Ухлаб қоптилар-да...

Д о м л а (*бир кўзини очиб, Мэлисга, муғомбирона*). Сенам кетяпсанми? Бор, бор. Маманг ҳаммангга мана шунақа модний майка, шортилар олиб беради! Кока-кола ичасан, хай-хай, бай-бай деб юрасан, маза! Жийдали Америка!

Домланинг гапларидан ҳамма хангу манг, бир-бирига қараб қолади: чолга бир бало бўлмадимикан?..

ОЛТИНЧИ МАНЗАРА

Домланинг уйи. Ўша кўриниш. Хона ўртасидаги узунчоқ столнинг бир бошидан репетитор С а р д о р, бир бошидан Л у и з а жой олган. Х о н и м ўртада.

Инглиз тилидан сабоқ...

Ичкаридан элас-элас «Бу кўнгилдир, бу кўнгил» кўшиғининг хиргойиси эшитилиб туради.

С а р д о р (*дона-дона қилиб*). Вау, ит из вери экспенсив!

Х о н и м. Нима дегани эди бу, Сардоржон?

С а р д о р. «Вой-бў, жуда қиммат-ку бу!» Қани, такрорланг-чи.

Х о н и м (*тили келишмай*). Вой-бў, итиз... бери экспансив!

С а р д о р (*кулиб*). Мана бундай: ит, из, вери, экспенсив. (*Луизага қараб*). Теперь ты повтори. Қани, такрорлагин-чи?

Л у и з а (*айнан*). Вау, ит из вери экспенсив!

С а р д о р. Отлично! Зўр!

Х о н и м. Бу ҳали ёш-да, Сардоржон. Калласи свежий. Ҳам мактабда французчани ўрганган.

С а р д о р. Опа, сиз бирор қоғозга ёзиб олсангиз бўларкан...

Х о н и м. Вой, ана-а, шундай демайсизми! Иди, Луизахон, из дедушкин кабинет листок бумаги принеси. Мои очки тоже, қизим.

Луиза сакраб туриб, энг четдаги эшикка кириб кетади. Икки варақ қоғозу калам ва кўзойнакни олиб чиқиб, бувисининг олдида қўяди.

Х о н и м. Бу инглиз тили ўлгур роса қийин экан-ку, Сардоржон? Кечадан бери тўрттагина сўзни ҳам ёдлаёлмаётибман-а! Мана бу бижилдоқ (*Луизага ишора қилиб*) эса сайрагани сайраган! А ну-ка, қизим...

Л у и з а (*Сардорга типпа-тик қараб*). Ай лав ю!

Х о н и м. Ана!.. Нима деяпти ўзи?

С а р д о р (*ўнғайсизланиброк*). Сизни роса яхши кўрарканлар!

Х о н и м. Вой, менам буни яхши кўраман-да. Биттаю битта неварам бўлса! Бунинг устига, Ленин... Петербурглардан келган! «Алавию» дедими? Бизларнинг ёшлигимизда шундай бир қўшиқ бўларди, «Алавию, алавию» деб айтарди. Эсизгина!

Ёшлар зимдан бир-бирига тикилиб ўтиради.

Х о н и м (*бирдан шовқин солиб*). Ҳей, бошқалар қани? Бу савил қолгур инглизчаси битта менга керак экан-да, а! Кла-ара! Кели-ин!..

Ўнг тарафдан сўмкачасини елкасига осиб олган башанг «Оқ каптар» чиқиб келади.

Х о н и м. Ия, йўл бўлсин?

«О қ к а п т а р». Спектаклга. Бугун «Дилором» эди...

Х о н и м. Инглизчани ким ўрганеди?! Мана, Сардоржон аzza-баzza келиб ўтирибдилар...

«О қ к а п т а р». «Самоучитель» китобим бор, мама. Антракт пайтлари ўтириб ёдлаяпман.

Х о н и м. Мэлисингиз қани?

«О қ к а п т а р». Клип олгани кетишган. Тоққа. Клара опамнинг эса бошлари оғриётганмиш.

Шу чоқ телефон жиринглаб қоладию фурсатдан фойдаланган «Оқ каптар» дахлиз томон ўтиб кетади.

Х о н и м (*гўшак қулоғида*). Бўсто-он! Ўзингизмисиз, жоним? Хелло, хелло!.. Ҳа, нима бўлди, ўртоқжон? Нега йиғлаяпсиз?.. Нима-а? Тушунтириброк гапиринг!.. Вой-й! Вой ярамас, вой ифлос-эй! Ростданми? (*Қўли билан «чиқиб туринглар» дегандек ишора қилади, ёшлар қанот қоқиб Домланинг бўлмасига кириб кетишади.*) Кейин нима қилдингиз?.. Кетига тепдингиз? Вой, меласага бериб юбормайсизми, ўртоқ! Намозхон эмиш-а тагин! Одамзодни билиб бўлмас экан-а, Бўстоной!.. Бўлгани бўпти, садқаи сар! Ўғлингиз билмадими ишқилиб?.. Ҳа, тузук, тузук. Ўзингизни қўлга олинг, жоним» Бир ҳисобда, шу ердаёқ қутулганингиз яхши бўпти. У ёққа

борганда бошингизни қай деворга урардингиз?.. Вой эшак, вой тўнғиз-эй!.. Майли, жоним, эртага ўтарман. Бафуржа... Бай-бай! Ўпдим... (*Гўшакни жойига илиб, дик этиб ўрнидан туради. Тантанаворлик билан кафтини кафтига уради.*) Ҳа-а, ана шундай бўлади, жонгинам! Ўтники — ўтга, сувники — сувга! Кўзингизни ёғ босиб, жа-а шишиниб кетувдингиз! Ажаб бўпти, хўб бўпти! Мана, энди мақтаган Пенсильванияннгизга сўппайиб битта ўзингиз кетасиз!..

Ўртадаги эшикдан бошини пешонабоғ билан танғиб олган К л а р а кўринади.

К л а р а (*оғриниб*). Ойи, намуноча? Бирпасгина бош кўйгани тинчлик йўғ-а!

Х о н и м (*ўзини диванга ташлаб, ёнидан жой кўрсатади*). Бу ёққа кел. Ўтир бундай. Гап кўп! Бўстон опанг адои тамом! Анови янги эри бор эди-ку, ёш, келишган? Ўша, келинига тегишиб кўйибди! Шармандалик! Ўзи аллақайси бир вилоятдан экан. У ёқда бола-чақалариям бормиш. Бўстон уни бойвачча қилиб «иномарка» миндириб кўювди. Ҳеч жойда ишламасди. «Алфонс» дейдими бунақасини? Эртаю кеч уйда намоз ўқиб ўтиради, деб мақтардилар бойвуччам! Ўл бу кунингдан! Кўзинг кўрмиди?!

К л а р а (*бу гапларни асло эшитмагандек*). Ойи, аммашкамни соғинибман... Бир олдиларига бориб келсаммикан? Келин адресни билади-я? У ерни ўзи топиб, ўзи гаплашиб, бечора аммамни ташлаб келди-ку! Ўшандан бери кўзимга балодек кўринади у. Тошбағир! Амма бизники-ку! Ўзи кеча келган бу ойимча нега аралашади оилавий ишларга?!

Х о н и м. Амма, амма! Ҳаммангни дардинг — ўша амма! Бир сассиқ кампир-да, намуноча!

К л а р а. Ойи! Нега унақа дейсиз — ахир, ўзингизнинг қариндошингиз, аммангиз-ку?!

Х о н и м (*ижирганиб*). Қанақа қариндош?! Ҳу-ув гўрдаги аммамми? Шунчаки чатишган жойи борми, йўқми, узоқ бир уруғ бўлса керак-да. Бўзнинг учидек гап...

К л а р а. Бўз? Нима у?

Х о н и м. Эски замонларда шундай бир мўрт, ҳилвиллаган мато бўлган. Учидан ушлаб сал тортилса йиртилиб, титилиб кетган.

К л а р а. Аммашкам унақамаслар-ку, ойи, йиртилиб, титилиб кетадиган...

Х о н и м. Э, ким билсин! Шу кампирнинг аслида кимлиги эсимдан ҳам чиқиб кетган. Балки папангга нимадир бўлар...

К л а р а. Америкага бориб жойлашгач, балки келиб опкетармиз, а?

Х о н и м. Бошингга урасанми? У ёқда негрлар хизмат қилади-ку!

К л а р а. Ойи! Э-э!.. (*У ўрнидан туриб кетмоқчи бўлади-ю, тўхтаб қолади.*) Ие, Луизами? Ўзбекча гапиряпти... Кизиқ!

Х о н и м (*қулогини динг қилиб*). Ўшанинг овози! Қизинг ўзбекчани билмасди-ку? Ё булар инглизчани кўйиб, ўзбекча ўрганияптими?..

Л у и з а н и н г о в о з и (*ичкаридан, узуқ-юлуқ*). Нимага... кетаман... бораман... кўраман...

Х о н и м. Ғалати бола экан. Ўзи ҳали ёшгина-ю, гап-сўзлари бирам бамаъни, оғир-босиқ, ёқимтой. Отаси каттакон депутат эмиш. Қаранг, депутатнинг боласи репетиторлик қилиб юрса-я! «Сардоржон, дадангизга айтиб кўрмайсизми, виза масаласида бизга қарашворсалар?» десам, «Дадам бунақа ишларга аралашмасалар кераг-ов», деб кўяди. Шунақа болалар Америкага борсамми!..

Л у и з а н и н г о в о з и (*ичкаридан*). Мен... кўраман... сени... нимага... яхши... йўқ...

Х о н и м (*қошини чимириб*). Клара, қара-чи, булар яна бир бошқа тилга ўтганга ўхшайди...

Клара Домланинг бўлмаси томон қадам босганида телефон чўзиб-чўзиб жиринглайди. Хоним илдам бориб гўшакни олади.

Х о н и м. Алё! Ал-ё! Бўсто-он!.. Вой, Викторжон, вы? Извините, пожалуйста. Да, не узнала

я вас... Откуда?... Из Петербурга? Почему?... Хорошо, хорошо, сейчас! Клара!.. Вот она! Тез! Эринг...

Турган жойида қотиб қолган Клара бир-бир босиб телефонга яқинлашади-да, аппаратни олиб даҳлиз тарафга ўтади.

К л а р а (*даҳлиздан овози, узук-юлуқ форсча сўзлар*). Худи шумо... на, на... бовари на... фиреб, фиреб... гўш кунед... на, на... духтарак... пазмон, пазмон... рўзики ду чашми ман намегирад... ҳо, ҳо... бале... худо ҳофиз...

Хоним икки чаккасини чангаллаб стулга ўтириб қолади.

Х о н и м. Ярашмоқчими булар? Ярашса, Клара кетади-да Петербургига... Ия, Викторниям кўндириб, Америкага олиб кетса-чи? Ўзи жаҳонгашта-ку у!

Клара ажиб бир кайфиятда хонага қайтиб киради.

Х о н и м. Ҳа? Нима дейди? Тинчликми?

К л а р а (*ўйчан*). Келмоқчи...

Х о н и м (*ҳовлиқиб*). Вой, келсин, келсин, айт! Кейин ҳаммамиз биргаликда...

К л а р а. Бутунлай келмоқчи у! Дунё кезиб чарчабди. Қидирганини тополмаганмиш. Бизсиз яшаёлмасмиш... Келиб ўзбекчани ўрганмоқчи, шу ерда яшаб қолмоқчи... Полиглот-ку у киши, ўнта тилни биладилар!

Х о н и м. Вой-вой, ўрис бўлатуриб-а?... Сен-чи?... Америка нима бўлади?

К л а р а (*ҳолдан тойгандек*). Билмадим, ойи, билмадим. Бошим қотиб қолди. Бунисини кутмаган эдим ўзим ҳам... Виктор келадиган бўлса, қолсам керак-да. Луизаси бор ўртада...

Шу вақт ўзларича ўзбекча сўзлашиб, эшикдан Луиза билан Сардор чиқади.

Х о н и м (*бирдан Кларага жаҳл килиб*). Қолсанг қолавер сен! Мана, Луизочкам кетади биз билан! Кетасан-а, жоним? С нами поедешь, да?

Л у и з а (*гангиб*). Чего? (*Сардорга кўз ташлаб олиб, чучук бир талаффузда*.) Нима?... Правильно, да?

Х о н и м. С нами поедешь! В Америку! Я, ты, дедуль...

Л у и з а. Нима? Йок. Я никуда не хочу.

Хоним Луизани кучоклаб олади.

Х о н и м. Поедешь, жоним, поедешь!

Кутилмаганда, жини кўзибми, қиз бувисининг кучоғидан юлкиниб чиқади-да, аллақандай жазава ичида эғнидаги кийимларни ечиб ота бошлайди. Ҳамма хангу манг.

Х о н и м (*ваҳима аралаш, Сардорга*). Нима бўлди ўзи бу қизга?

С а р д о р (*елка қисиб*). Билмасам. Ўзбекчани ўргат, деди. Ўргатдим. Бўлди.

Л у и з а (*чинқириб*). Не хочу! Йо-ок! Йо-ок!..

К л а р а. Перестань, дура!

Луизани жазавадан тўхтатиш қийин — Сардор бориб чироқни ўчиради.

ЕТТИНЧИ МАНЗАРА

Ўша кўриниш. Хоним, Клара, «Оқ каптар» кечки таомдан сўнг чой устида. Мэлис ҳали ишидан қайтмаган. Луиза ичкари хонада ўзбек тилидан сабоқ олаётир, гоҳ-гоҳ овозлари кулоққа чалинади.

Ўтирганлар олис Америкадан туриб «телефон очган» Раҳматуллоҳ Жийдалининг пастак столчадаги кучайтиргич ускунадан чиқаётган овозига диққат билан кулоқ тутган. Биз ҳам унинг сўнгги сўзларини эшитиб қоламиз.

Ж и й д а л и й (*овози*). Уйнинг сотилгани яхши бўлибди, янгамулло... Домулломуз ҳали Жийдалидан қайтмагандирлар. Майли, майли. Килорахон синглимиз яхши юрибдиларми? Лўйзахон-чи? Ман у кишига кўп савғолар олиб қўйганман, келганда кўрадилар... Ҳаммага мандан дуои салом бўлсин, янгамулло! Сизларга интизорман...

Х о н и м (*ўтирган жойидан телефон тарафга талпиниб*). Раҳмат, раҳмат, укажон! Сиз ҳам уйингиздагиларни сўраб қўйинг! Келаси ҳафта билетларимиз тайёр бўлади. Худо хоҳласа, тез кунда кўришамиз. Хайр! Хайр! Ўпдим...

Алоқа узилиб, телефон чўзиқ дудудлашга тушади. «Оқ каптар» туриб уни ўчириб қўяди.

Х о н и м. Мана, уй тайёр! Энди бизнинг Америкада ҳам уйимиз бор!.. Қанақа жой деди? Оклаҳомами? Оклаҳома... Номи мунча хунук! Қишлоқ-пишлоғимикан ё? Ҳозирча бўптурар-а, қизлар?

К л а р а. Нима фарқи бор? Америка бўлса бўпти-да сизга!

Х о н и м. Вой, анов Бўстон ўлгур Пенсильванияга кетяпти! (*Ҳавас билан.*) Пенсильвания!

«О қ к а п т а р». Нью-Йоркнинг ўзидан бўлмабди-да, мамуль? Эсизгина. У ерда Ҳиллари хоним сенатор-а!

Х о н и м. Нью-Йорк деганлари — марказ, жоним! Прописка масаласи қийинроқ бўлса керак-да.

«О қ к а п т а р» (*бетоқатлик билан*). Қачон кетарканмиз-а, э худо? Калифорнияга Голливуднинг суперзвездаси Шварценеггер губернатор бўлармиш...

Ишдан қайтган Мэлис кириб келади.

М э л и с (*хотинининг гапини эшитган шекилли*). Йўл бўлсин, йўл бўлсин?

Х о н и м (*суюнчилаб*). Раҳматжон аканг телефон қилди ҳозир. Уй масаласи ҳал бўлганмиш! (*Хушламайроқ.*) Ок... Оклаҳома деган жойданми...

М э л и с. Сизга қолса — Филадельфия, Флорида, Виржиния деган жойлардан бўлсин-да, а?

Х о н и м. Пенсильвания...

М э л и с. Бориға — барака демайсизми, мамуль!

Хоним телефонни кўтариб даҳлизга чиқади.

Х о н и м (*овози*). Бўсто-он! Ўзингизмисиз, жоним? Хелло, хелло...

Мэлис дастурхон бошига ўтиради. «Оқ каптар» ошхонадан таом келтириб, унинг олдиға қўяди: ош бўлсин!

К л а р а (*ташвиш билан*). Ойим илгари бунақа эмасдилар-а, Мэлис? Қандайдир ғалатиноқ бўлиб қолгандайларми...

М э л и с (*овқат еятуриб*). Энди сезибсиз-да, опагинам! Бозорчими, Бўстончими бўлганларидан бери шунақа...

Клара билан «Оқ каптар» ниманидир пичир-пичир қилиб ошхона томон чиқади. Телефонда сўзлашиб бўлган Хоним келиб Мэлиснинг рўпарасига ўтиради.

М э л и с (*овцатини еб бўлган*). Мамуль, ўша ёққа кетиб нима қилдиг-а? Тошкентимизнинг ўзи яхши эмасми?

Х о н и м. Вой, эндими? Ҳаммаси тайёр бўлганда-я?! Бунинг гапини қаранг! Дача сотилган бўлса! Бу уйни ҳам эрта-индин бўшатиш керак бўлса!.. Нима деб валдираяпти ўзи бу бола, тавба! У ёққа бориб... вой, нима қилардик... Муҳаббат Шамаевалар неча-неча йил олдин кўчиб кетган. Ҳамма ўша ёққа кетяпти-ку! Бутун дунё!

М э л и с. Бутун дунё борса... сиғармикан? Мол-матоҳи ҳаммага етармикан? Умуман, ўша ёққа боришдан мақсад нима ўзи? Кўрмоқчи эдингиз — бориб келдингиз, кўрдингиз!..

Х о н и м. Мақсад? Мақсад — яхши яшаш!

М э л и с. Нима, ёмон яшаяпсизми? Масалан-да, сиз ўзингиз ёмон яшаяпсизми?

Х о н и м. Бундан ҳам яхши яшагим келади! Билдингиз, Мэлисвой! Бу ерда кундан-кун нон қиммат бўлиб кетяпти!..

М э л и с. У ёқда арзон эканми, мамуль! Бу ёғи ёшингиз ҳам...

Х о н и м (*бирдан портлаб*). Гапир, гапир! Сиз энди ёшингизни яшаб бўлдингиз... Шундай демокчимисан? Хўп, шунча яшаб нима кун кўрдим? Умргинам сенларнинг ташвишингда ўтди! Ҳар гал тукқанимда тўрттадан тишим тўкилган! (*Оғзини очиб ясама тишларини кўрсатади.*) Бу ёғига ҳув Дубайдан тортиб Дехлию Истанбулларгача қатнаб... Шуми ҳаёт?! Шунинг учун туғилганмиди онанг, хўш? Ёки яна қайтиб келаманми бу дунёсига? Сен келасанми, айт! Ё папангми?.. Одамлар қандай яшаётганини мен кўриб келдим! Нима, бизнинг ҳаққимиз йўқми? Бизам одам, инсон фарзанди! Умр бўйи бундай бир бемалолроқ яшашни кутиб ўтдим-а! Энди етдимми деганингда... Ростини айтсам — шуни деб текканман папангга ҳам! «Аспирант эмиш, катта олим бўлармиш!» деб овозаси Жийдалини тутган эди. Шунисига учибман мен аҳмоқ! Раиснинг ўғли орқамдан соядек эргашиб юрарди-я!..

М э л и с. Шукр қилинг, эна, шукр!

Х о н и м (*сескангандек*). Эна?! Бу нимаси энди?

М э л и с. Жийдалингизда ойисини «эна» дейди-ку, эсингиздан чиқдими? Ўша ёқда туғилганимда, мен ҳам Мэлис-пелис эмас, Менглиқул ё Маматқул бўлармидим балки... Кларангиз — Кароматми, Каримами...

Х о н и м (*совуққина*). Ҳай, майли, майли... Нимасига шукр қилай, қани, айт? Академик бўладиган одам мана шу уйини анови Раҳматжонга ижарага бериб, ўзи неча йил шаҳардан узок бир яйдоқликка чиқиб яшади. Билсанг, қуни ўтмай қолганидан қилди бу ишни! Ёзганларини мошинкалатишга ҳам пули йўқ эди ўшанда... Нимасига шукр қилишим керак? Папанг... даданг дўхтирлик ишини неча марта қайтадан ёзганини биласанми?! Бошида «Ўрта Осиёнинг чор Россияси томонидан истило қилиниши» деб ёзган — ўтмаган. Сўнгра «қўшиб олиниши» деб ёзди — яна ўтмади. «Қўшиб олинишининг ижобий аҳамияти» деб ёзганидан кейингина иши қабул бўлди. Неча-неча марталаб Москваларга қатнади, эҳ-хэ! Мана, бугун энди босиб олинишининг салбий оқибатларини ёзиб ўтирибди! Нима қилсин шўрлик? Яна ўзгариб қолмасмикан деб ҳозиргача қалтирагани қалтираган. Юрак олдирган-да. Бирортаси ана ўшаларни титкилаб қолса, юзим шувут бўлади деб кўрқади. Унвон-пунвонимни опқўяди деб...

М э л и с. Шуни текшириб ўтирадиган аҳмоқ бор эканми, эна! Текширса... у замонда ҳамма шундай ёзган-ку! Текширса, унвондор одам қоладими Ўзбекистонда?! «Ёқлайсиз-чи, ёқлайсиз! Фалончидан қаерингиз кам?» деб ўзингиз ҳам дадам бечорани эговлаб туриб олгансиз-да!..

Х о н и м. Тўғри-да. Қўймадим! Лекин шунча қилган меҳнати эвазига бугун нима топди? Мана, қирқ йил бўладики, эр-хотин илҳақ яшаймиз: эртага яхши бўпқолар, индинга яхши бўпқолар... Қани, қани?! Сезиб тураман-да, гоҳида ҳатто анови яқин шогирди Турсунбой билан ҳам ҳуркиброқ муомала қилади даданг...

М э л и с. Йўғ-э! Ғалати гапларни гапирасиз-а, эна! Бугун энди нимадан, нимасидан кўркиш

керак экан? Қўрқса, ана, Ватанни сотганлар кўрқсин! Халқнинг пулини ўмариб, хў-ўв чет эл банкаларига жойлаб ётганлар кўрқсин! Дадам нимадан кўрқадилар? Умуман, нега бунча ваҳима, дод-фарёд қиласиз, эна? Сиз айтаётган ўша яйдоқлик баҳонада обод бўлди. Қўшқават иморату бассейнлар!.. Мана, элликка уриб, анови устомон укажонингизга элтиб ҳам бердингиз!

Х о н и м. Вой, осонликча бўптими у? Менинг юртма-юрт сарсон кезганларим-чи! Яхшиямки, бахтимга Раҳматжон укам бор экан, барака топсин...

«Дарсхона» эшиги очилиб, Луиза билан Сардор чиқади.

С а р д о р (*Мэлисга*). Ассаломалайкум.

Л у и з а (*таталай-таталай*). Бувиджон... биза кучага чиксак хоп?

Х о н и м. Иди, жоним, иди. (*Мэлисга*.) Бинойидек ўзбекчалаб қолди буям, тоғаси!

Ёшлар чиқиб кетади.

М э л и с. Куёв ҳам тайёр денг жиянчамизга? Қутлуғ бўлсин!

Х о н и м. Бу нима деганинг? Яхши бола у. Отаси — депутат!

М э л и с. Айни муддао экан-да!

Х о н и м (*ўқрайиб*). Ҳой бола, бугун сенга бир бало бўлганми ўзи? Гапирган гапи захар, илмоқли-я! Ё кайф-пайфинг борми?

М э л и с. Кайф? Бир мартагина оғзимизга олиб, тавба қилганмиз, биласиз!.. Эна, бу Амеркангизда неча йил яшамоқчисиз ўзи?

Х о н и м. Неча йил деганинг нимаси? Яшайверамиз-да. Доимий.

М э л и с. Кейин деяпман, хув кейин? Ё ўша ерларда?..

Х о н и м. Нафасинг бунча совуғ-а! Худо сақласин! (*Бирдан ўйчан*.) Қара, шунисини ҳеч ўйлаб кўрмаган эканман. Ҳай, пешона-да, худонинг айтгани бўлар... Нимага сўраяпсан буни?

М э л и с. Шу, менинг оёғим тортмаяпти-да сира... Дарахт ҳам бир жойда кўкаради, эна!

Х о н и м. Кўкармай кетсин! Биз дарахт эмасмиз-ку! Бормай бўпсан! Ана, хотининг қанот қоқиб турибди...

М э л и с. Кетса кетаверсин! Бу йил ҳам унвон тегмай қолди — аламзада у. Бориб Америка Қўшма Штатларида хизмат кўрсатган артист бўлмоқчи шекилли. Майли, ўзи билади. Муҳаббат Шамаева Нью-Йоркдамиди ресторан очган деб эшитаман. Ўша ерда тунги мижозларнинг кўнглини овлаб юрар...

Х о н и м (*аччиқланиб*). Оғзингни юм-э, шарманда! Одам ўз хотинини ҳам...

М э л и с. У менга хотин эмас. У сизнинг келинингиз! Чала академикнинг келини! Мақсади шу экан, мана, етди... Илашиб келган у менга! Мошинанинг юкхонасида! Ҳануз ақлим хайрон-а: қандай қилиб бу?.. Хотин бўлса, ҳозиргача бола-пола туғарди — қани?! Унвон-унвон деб ўлган бунингиз! Тавба, шу савилдан қуруқ қолганига аччиқма-аччиқ, Америкага жўнайдим хотин дегани?! Ахир, унвонли бўлиш учун бирор соҳада, аниқроғи, бирор кишига яхшилаб хизмат кўрсатиш керак...

Х о н и м. Бас қил энди! Сени бугун жин чалгани аниқ экан! (*Бир нафас сукут сақлаб*.) Боя телефонда Раҳматжон укам сенга...

М э л и с. Акам денг! У одам етмишга қараб кетяпти, эна!

Х о н и м. Вой, ёш кўринади-ку? Ўзи «опа-опа» деб юради доим...

М э л и с. Керак бўлса, дадам тенги одам, мандан ҳам ёш кўринади. Керак бўлса! Бой отамга шу керак-да!

Х о н и м. Нимага керак экан? Намунча?..

М э л и с. Эна, ўзингизни гўлликка солманг!..

Х о н и м. Майли, майли. Ишқилиб, шу опагинангнинг бошини пана қилсами, девдим-да.

Майли, иккинчи хотин бўладими, учинчими... Хотини касалмандроқ экан ўзи... Бадавлат одам... Бу ўлгуриг эса анови саривойи билан қайтиб ярашмоқчи!

М э л и с. Опамни қўйиб туринг. Бой ота неварангизга харидор!

Х о н и м (*таажжуби ортиб*). Вой, келин қилмоқчидир-да? Ўғиллари уйланган-ку! Ё... бирортаси ажрашибдими?

М э л и с. Ўғлини бошига урадими, ўзи турганда!

Х о н и м. Вой, вой, нималарни валдираяпсан-а, Мэлис! Эс-песинг жойидами ўзи? Бу гўдак-ку хали, энди ўн саккизга киради-я?!

М э л и с. Укажонингизнинг назарида мўлжалдан икки ёш ўтибди... Эна! Бу ёғини эшитинг бўлмаса! Мен ўзимни мастликка уриб ётганман, саудиялик ошнаси Дониёр ҳожига айтган: «Оталари ўрус экан-у, аммо ўзлари жаннати бир пари, кўзлари кўкимтир! Хайфки, ёшлари ўтиб қоляпти-да. Эрта-индин ўн саккизга чиқсалар керак...» Бу гапни мен ўзим тўқийманми?!

Х о н и м. Ҳой, ҳой, бас! Юм оғзингни! Шундоқ олижаноб, покдомон одамни сен бола...

М э л и с. Ифлос, иймонсиз одам денг! Расво бир бузуқи денг! Охири жазосини олди — синди, корхона-порхонаси билан қўшмазор бўлди! Мана шу уйни сотиб яхши қилдингиз, эна, наҳс босиб кетган эди ўзи. Эҳ-хэ, кимларни қўлдан ўтказмади бу ерда!..

Х о н и м (*ўзини йўқотиб қўйган*). Ҳой, бўлди, бўлди! Сен қаёқдан биласан, ахир? Тухматчи!

М э л и с (*шартта ўрнидан туриб*). Ўзим шерик эдим десам, ишонарсиз?!

Х о н и м (*телбаланиб, бошига «тақиб» олган кўзойнагини ўзлига отади*). Йўқол, ифлос! Ҳе, башаранг курсин! Бормасанг борма, лекин бир мўмин-мусулмонни бундай маломат қилмагин-да, хайвон! (*Баттар жазавога тушиб*.) Қол! Менга деса — ҳамманг қол! Ўзим кетаман! Битта ўзим кетаман!

М э л и с (*онасининг вазоҳатидан чўчиб оишона томон чекинарган*). У ёқлар ҳам сиз ўйлаганчалик жаннат эмасдир, эна! «Америкада яшайман деган одам Кеннеди аэропортига бориб тушган заҳоти кўкрагидан юрагини юлиб олиб, оёғи остида эзгилай-эзгилай, шундан кейингина доллар юртига қадам босмоғи керак. Жаҳаннам, жаҳаннам!» дерди-ку анови укажонингиз! Эсингиздан чиқдими шу гаплар?

Х о н и м (*эсини йўқотиб*). Бораман! Жаҳаннам бўлса ҳам — бораман! Юракни олиб эзгилаш керак бўлса, эзгилайман! (*Сапчиб туриб депсинади, оёғи остида гўё ниманидир эзиб-янчади*.)

СЎНГГИ МАНЗАРА

Шип-шийдам хона. Деворлар яланғоч. Гилам қоқилган жойи оқариб турибди, унда-бунда қозикларнинг ўрни кўзга ташланади. Тўрдаги девор этагига қаторлаштириб катта-кичик жомадонлар териб қўйилган, хар хил қути-қутичалар. Уй сотилган, Америкага жўнаш тараддуди.

Номозшом палласи. Ўртадаги стол атрофида Х о н и м билан С а р д о р . Л у и з а бир четда китоб ўқиб ўтирибди. У хар замон ер остидан Сардорга қараб-қараб қўяди.

Хонимнинг аввалги шашти йўк, сўлгин, касалнамо. Бошини саватдек қилиб дурра билан танғиб олган.

Х о н и м (*қўлидаги «сабоқ дафтари» — ўша бир варақ қоғозни тапиллатиб столга уради, қоғоз учиб ерга тушади*). Куриб кетсин инглизчасиям! Қанақа тил экан-а бу, сира каллага кирмайди-я! Ўзингиз биз билан бирга кетсангиз-чи, а, Сардорбек?..

С а р д о р (*Луизага бир назар ташлаб*). Магистратурага бориш ниятим бор ўзи... (*Бир ўйланиб олиб*.) Лекин гап қаерда ўқишдагина эмасдир. Ана, Кембрижу Оксфорд дипломларини қўлтиқлаб бекор юрганлар қанча!

Х о н и м. Мендаям уч-тўрттаси ётибди... ҳов сандиқда, моғорлаб. Бугун, мана, кўриб турибсиз — опангиз бизнесвумен!

С а р д о р. Замон доим шундай бўлиб қолавермас, опа... (*Одатдагидек жиддий маромда*

гапга киришади.) У ҳам бамисоли бир кема. Тўфон туриб чайқала бошласа ё бирон жойи тешилса, унга қарши чораси ҳам топилар. Акс ҳолда, ағдарилиб кета-ди, ғарқ бўлади-да. Худо кўрсатмасин — яна Нуҳ пайғамбар замонидаги тўфон денг! Тарихда неча бор такрорлангандир бунақаси...

Х о н и м (*таажжуб билан*). Нуҳ пайғамбар, тўфон... Бунча гапни қаёқдан биласиз-а, Сардоржон?

С а р д о р (*ажабланиб*). Китобларда бор-ку бу!

Х о н и м. Китоб, китоб... Шунинг ўзи билангина иш битмас экан-да, укам! Ана — домлангиз, умрлари китобнинг орасида ўтган...

К л а р а киради. Оёқ остида ётган ҳалиги қоғозни олиб, у ёқ-бу ёғига қарайди-да, орқа томонини ўгириб ўқий бошлайди. Ўқиб бўлгач, онасига узатади.

К л а р а. Ўқидингизми? Сизга-ку. Дадамдан... (*У бармоғи билан кўзёшини артиб, оишона томон юради.*)

Х о н и м (*ҳанг-манг, қоғознинг орқа-ўнгига тикила-тикила, уни Сардорга тутқзади*). Сиз ўқиб бе-ринг, Сардоржон. Курғур кўзойнагимни синдириб қўйибман денг, кўзим ўтмаяпти... Бу менинг инглиз тили қоғозим эди-ку, орқасига қарамабмиз-да...

С а р д о р (*ўқий бошлайди*). «Хоним... Ўчирилган... Азизим Роза Ҳасан... Ўчирилган... Бибиробия! Мен бу гапларни сенга кўпдан бери айтолмай келардим. Жийдалига жўнашдан олдин хат қилиб ёзишни маъқул билдим. Хотин! Мен сенинг олдинда, фарзандларимнинг олдида беҳад айбдорман. Ўйлаб кўрсам, умрим хатоларга тўла экан. Шу хатолар... ўчирилган... адашувлар орқасида, билиб-билмай, сизларнинг ҳам ҳаётингизни барбод қилибман. Роза Люксембургга ҳавасан мен сени — Роза, Клара Цеткинга ўхшатиб қизимни — Клара, ёлғиз ўғлимни эса, биласан, ўзим умримни бағишлаган ғоя йўлбошчиларини эслаб — Мэлис деб атадим. Шу руҳда тарбияладим. Балки кўпгина бемаъниликлар шундан ҳам бошлангандир. Бўлмаса, менга ким қўйиб эдики... Ўзим бир Жийдалидан чиққан Жўракул бўлсам! Кўрмаганнинг кўргани ёмон экан, Бибиробия! Замонни айбламоқ энди бефойда. Бари-барига ўзим айбдорман. Сени — биппа-бинойи муслима аёлни ўзимча замонавийлаштиромоқчи бўлдим-а! Бунинг оқибатини билганимда, худо ҳаққи, уйдан ташқарига чиқармасдим сени!.. Ўқийверайми? (*Сардор Хонимга қараб олади. Хоним қарахт — миқ этмайди.*) Албатта, мен ҳам кўп қатори янги замондан хурсандман, лекин ошқора риёкорлик, таъма билан уни олқишлаш қўлимдан келмади. Начора, эътиқодимни ўзгартиролмадим. Кексайган чоғимда тўнимни алмаштиришга номус қилдим чоғи. Хатолардан иборат умримда яна гуноҳга ботмайин дедим-да. Қўй, хув доно Ялангтўш айтганидек, «Шу йўлдан келдим, шу йўлдан кетай!» Сени эса тутган йўлингдан қайтара оладиган зот йўқ бу дунёда. У — ўлган. Ўша — менман! Майли, билганингни қил! Кетсанг кетавер Американга! Мен энди Жийдалида қолсам керак. Отам-онамнинг хоку суяги ўша ерда! Етти пуштим ўша ерда! Бир куни келиб қазом етганида бегона юртларда гўрма-гўр кўчиб юрмайин, қўй! Бир йилдан бу ёғига, ўша Америкага кетиш васвасаси бошланганидан бери ўйлайман. Энди қарорим қатъий — мен бормайман! Кларанг... ўчирилган... Комилангга айт, иложи бўлса, қизини бирор мусулмонга узатсин, у ёқларда ҳам топилар... Мэлис мендан ранжиб юрмасин. Айтиб қўй, ундан норози эмасман. Уни йўриғимга солишга беҳуда уринган эканман. Майли, билганидан қолмасин. Мусиқачи бўлса — бўлар, Жийдалидан ҳам шунақаси чиқса чиқибди-да! Робия, сендан илтимос, кетишларингдан олдин бир бориб анови жафокаш аммамиздан хабар олинглар, хўпми?

Эҳтимол, кейинроқ ўзим келиб у кишини қишлоққа олиб кетарман. Яна бир гап. Турсунбой кўриниб қолса айтарсан. Менинг умидимда бўлмасин. Ишини ёздирмоқчи бўлса, бошқа бирортасини топсин — мен энди унақа номаъқулчиликка боролмайман. Умуман-ку, илми хор қилмай, ўзга бир соҳанинг тизгинини тутгани маъқул эди шу бола. Майли, буям менинг

бўйнимдаги бир гуноҳ. Бошидаёқ отасининг — пахта терими мавсумида Мирзачўлдан топган раис биродаримнинг юзидан ўтолмаганман... Иложини топиб пулини қайтариб берсанг. Охирги гапим: анови Раҳматуллохдан хушёр бўл, Робия! Кўнгли тоза эмас у одамнинг. Билишимча, Жийдалига ҳам алоқаси камроқ. Унинг ватани — бошқа... Бибиробия! Худо ёр бўлсин сизларга, хотин! Биз энди кўришолмасак керак. Дийдор қиёматга қолмаса деб кўрқаман. Яна бир ўйлаб кўрарсан. Балки... Бор айбим учун сенинг, жигаргўшаларимнинг олдида тиз чўкиб узр сўрайман! Рози бўлинглар! Алвидо! Гуноҳкоринг Жўрақул». Бўлди...

Х о н и м (*аянчли бир ҳолатда*). Қачон ёзилган экан, қаранг-чи?

С а р д о р. Икки минг биринчи йил тўртинчи сентябрь!

Х о н и м. Бугун нечанчи?

С а р д о р. Бугун... ўн биринчи эди шекилли.

Х о н и м. Бир ҳафта!.. Бу одамдан нега шу кунгача дарак йўқ десам... Васият, худди васиятномага ўхшайди, тавба! Столларига ташлаб кетган эканлар-да... Қарамабман ҳам. Луиза, манови қоғозни қаердан олувдинг?..

Шу маҳал эшик кўнғироғи жиринглаб қолади. Клара даҳлиз томон ўтиб, эшикни очади.

К л а р а (*севиниб*). Аммашкам! Аммажоним келдилар!

Клара А с а л х о л а н и қўлтиқлаб хонага бошлаб киради. Одатдаги салом-алик, ачом-ачом. Бу орада Сардор билан Луиза аста сирғалиб ичкари хонага кириб кетади.

А с а л х о л а. Кеча бир туш кўриб эдим, кўнглим алағда бўлиб, сизлардан хабар олгани келдим, айланай.

Х о н и м (*ситогарчилик юзасидан*). Хуш кепсиз, амма. Зерикмаяпсизми у ёқда? Ўрганишиб кетгандирсиз?..

А с а л х о л а. Мен ҳозир бошқа жойдаман, Рўза... Робияжон! Худди мана шу сизларникига ўхшаган бир уйда давру даврон қилиб ўтирибман, айланай.

Х о н и м. Вой, нега?! У ер-чи? Нима бўлди?

А с а л х о л а (*мароқ билан*). Э, сўраманг, айланай, бу ёғи қизиқ бўпкетди! Яллачи келинимиз, Мэлисжоннинг аёлида, мени элтиб қўйган курорт жойда бир ҳафтами, ўн кунми турдим-да. Ҳаммаёғи дарахтзор каттакон боғ денг! Бари ўзимга ўхшаган қари-қури. Ўшалар билан галалашиб юриб эдим, бир куни ёш бир эр-хотин келиб, мени уйларига олиб кетди. Катталарим билан гаплашган бўлса керак-да, фаҳмимча. Ўзлари олис бир юртга послами, нима дейди...

К л а р а. Элчидир-да, элчи!

А с а л х о л а. Ҳа-а, шундай бўлиб кетаётган экан. Уч йилгами, тўрт йилга. Эр-хотин. Қизчалари ўзлари билан бирга. Ўғиллари эса бу ерда институтда ўқийди. Ўшанга қараб туриш керак экан. Ҳам денг, уй-жойга эгалик қилиб. Бирам ювош, бирам батартиб болаки...

Х о н и м. Қаёққа кетишди дедингиз? Америкага эмасми?

А с а л х о л а. Шунисини сўрамабман-а, Робияжон. Ишқилиб, жуда олис бир жой. Шухратжон, ўғиллари-да, янаги йил ўқишини битирса, келиб бизниям опкетишармиш ўша ёққа...

Х о н и м (*бетоқат бўлиб*). Амма, сизлар мана, Кларахон билан гаплашиб ўтиринглар. Кечадан бери менинг сал мазам йўкроқ. Кириб бирпас чўзилай. (*У ётоқ бўлмага қараб юради.*)

К л а р а. Амма, доим шуни сўрайман деб юраман: сиз бизларга қандай амма бўласиз? Ўзингиз Асал хола-ку!

А с а л х о л а. Асал бўлмайлар кетай, болам! Отим шундай бўлгани билан, Робияжон тўғри айтади, ўзим бир заҳар, қатрон! Пешонам ундан баттар шўру шўрон!.. Иби, шу вақтгача

билмасмидинг, Киларажон? Домланинг кўнгилларига келмасин-у, аслида мен сизларга чин амма бўламан. Мана шу энанг — Бибиробия менга тус жиян! Раҳматли бобонгнинг кенжа синглисиман-да. Даданг ҳам менга қариндош, айланай. Тўғри, узоқроғ-у, лекин хеш, чатишлигимиз бор. Она томондан. Домла билан холавачча бўламизми-ей, эсимдан ҳам чикқан, ишқилиб, қариндош-да-э! У ёғини сўрасанг, отанг билан энанг ҳам бир-бирига бегона эмас... Айтгандай, Домла кўринмайдилар?

К л а р а. Бугун-эрта келишлари керак. У ёққа жўнаш олдидан қишлоқларини бир кўриб келмоқчи эдилар.

А с а л х о л а. Ҳа-а... (У ёқ-бу ёққа аланглаб.) Тайёр бўпқопсизлар ўзи... Ҳай, қолганини эшит бўлмаса! Бу шўрпешона амманг икки қатла эр қилди — иккови ҳам ўлди. Худойим биргина тирноқни ҳам раво кўрмади-я! (Узоқ тин олади.) Энанг Домладан қолишмайин дедими, мен ҳам олим бўламан, деб туриб олди. Бу ёқда Мэлисжон ҳали гўдак, унга қарайдиган одам йўқ. Шуйтиб кепқолганман-да мен бу ёқларга, болам. Мана, энди Шухратжонга қараб ўтирибман, бегона бўлсаям... Ишқилиб, амманг ҳамма замондаям меҳнати билан кун кўрган, айланай. Қолган бари бекор экан... Ҳай, ўзингдан гапир. Зерикмай-торикмайгина ўтирибсанми?

К л а р а. Ўзим... (аламнок жилмаяди) туғилган ватанимда чет эллик бегона бўли-иб ўтирибман, аммажон. Беватандек гап-да!

Ташқари эшикнинг қулфи шиқирлаб, хонага «Оқ каптар» отилиб киради. Рангида ранг йўқ. Асал холани кўриб, вой, бу кампир яна нима қилиб юрибди дегандек, таққа тўхтайтиди.

«О қ к а п т а р» (жонҳолатда чинқириб). Мамуль! Маму-уль!

Ётоқ бўлмадан кўзлари қизарган Х о н и м чиқиб келади. С а р д о р билан Л у и з а ҳам кўринади.

Х о н и м. Ҳа, жоним, тинчликми? Нима бўлди?

«О қ к а п т а р» (ваҳима билан). Эшитмадингларми? Вой, даҳшат, даҳшат! Америка портлабди! Портллаб кетибди, мамуль!

Х о н и м. Бу нима деганингиз? Вой, нега портлайди Америка? Тушунтириб гапирсангиз-чи, жоним! Ўзингизни босиб олинг бундай...

«О қ к а п т а р» (ўзини босолмай). Шу, портлабди! Театрда ҳамманинг оғзида шу гап! Телевизордан кўрсатганмиш!..

Х о н и м. Телевизор... йўқ. Сотилган... Ростми шу гап ўзи? Алаҳсирамаяпсизми ишқилиб?

«О қ к а п т а р». Рост! Рост! Ўлгур террорчилар портлатибди! (Йиғламсираб.) Энди нима қиламиз-а, мамуль? Қаёққа кетамиз энди?!

К л а р а (чимчилагандек). Кетмайсиз. Қоласиз шу ерда.

Х о н и м (шилқ этиб стулга ўтириб қолади. Алам-изтироб билан). Да! Шунча чопа-чоп, шунча тараддуд! Шу-унча харажат! Энди нима қилдим-а?! Уй-жой сотилган, пул йўқ...

К л а р а (совуққина). Кўнғироқ қиласиз Америкага! Раҳматжон ака анови виллани сотиб, пулини жўнатади. Уй-жойимизни қайтариб оламиз. Шу!

Х о н и м. Америка... портлаган-ку! Пул қоладими?! Пул йўқ энди, пулларим йўқ!..

К л а р а. Америка катта мамлакат, ойи, катта мамлакат!

Х о н и м. Йўқ, қизим, кўчада қолдик, кўчада! Бошпанасиз, куп-курук!.. Қаерда, қандай кун кўрамиз-а энди?..

А м м а (кўрқа-ниса). Бизларникида туриб турарсизлар. Кенг-мўлгина. Беминнат...

К л а р а. Жийдали-чи?! Жийдалига борасиз! Дадамнинг ёнларига...

Х о н и м. Вой! У ерда... уй-жойимиз йўқ-ку? Ҳамма ҳар ёққа тўзғиб кетиб, у ердаям одам қолмаган деб эшитаман...

К л а р а. Бирор вайрона топилиб қолар...

Х о н и м. Вайронада яшайманми ҳали, вой!

К л а р а. Ҳаммаям кошонада яшамаяпти-ку, ойи!

Х о н и м (*алаҳлаётгандек*). Жийдали... узо-оқ! Қандай борамиз?

К л а р а. Америка яқин эканми?!

Х о н и м. Америка... Америка... портлаган... Шошма, Бўстон нима қилаётган экан, сўрай-чи? Ие, айтгандай, унинг ҳам эри кетиб қолган. Ҳамма... ҳаммаси кетган-а, тавба! У нима қиларкан энди?.. Во-ей, шундоқ чарчадимки!.. Қаёққа қараманг — портлов! Қаёққа қараманг — портлов! Шуларга қўшилиб мен ҳам портлаб кетсам қанийди!..

Шошилиб хонага М э л и с кириб келади. Бежо, безовта.

М э л и с. Эшитгандирсизлар?

«О қ к а п т а р» (*бесабр*). Эшитдик, эшитдик. Портлабди. Америкада...

М э л и с. Жийдалида портлади... (*Хоним ногаҳон ўзига келиб, кўзини очади.*) Бўлинг тезроқ, энажон, жўнаш керак! Жийдалига!

Х о н и м (*хушёр тортиб*). Нима қиламиз у ерда?

М э л и с (*базўр ўпкасини босиб*). Эрингизнинг жанозасига бормаисизми?!

Х о н и м (*ваҳима ичида*). Нима?! Нима деяпсан?!

М э л и с. Дадам оламдан ўтибдилар! Тўсатдан! Ҳалигина хабар келди... Дадажон!.. (*Хўнграб юборади.*)

К л а р а (*укасига қўшилиб*). Вой, дадажони-им!..

Х о н и м (*эси огиб қолган*). Ия, нега, қачон, қандай? Вой, шўрим!.. Энди нима бўлади?!

М э л и с (*ийги аралаш*). Бўлинглар, бўлинглар! Тез! Ҳозир Турсунбой келади, жўнаймиз!

Ҳамма йиғи-сиғи билан хоналарга тарқаб кетади. Ёлғиз Асал хола қолади. У таппа ерга ўтириб олади-да, беихтиёр кафтларини бир-бирига уриб гўянда бошлайди.

А с а л х о л а. Ҳаҳ, домлажон, домлажон-а! Бир келдингизу бир кетдингиз-а, домлажон-а! Сиздай одам бормиди-я, домлажон-а! Сиздай олим бормиди-я, домлажон-а! Бир авлиё, бир доноси сиз эдингиз! Бу уйларнинг подишоси сиз эдингиз! Жаннатлардан ато этсин, домлажон-а!..

ЭНГ СЎНГГИ МАНЗАРА

Ўша таниш бўм-бўш хона. Икки томондан икки киши кириб келади. Булар — ёшгина эр-хотин.

Х о т и н. Яхши, менга ёқди. (*Қатор эшикларни бир-бир кўрсатиб.*) Мана буниси — Зилолангизники, униси - Фаррухбекка, ҳув анови бўлса... Ким яшаган бу ерда олдин? Қанақа одамлар экан? Америкага кўчиб кетишди, деганмидингиз?..

Э р. Ке, шуларнинг ҳаққига бир дуо қилиб қўяйлик...

Эр-хотин ёнма-ён чўнкайиб ўтиради.

Э р. Аузи биллоҳи минаш шайтони ражим, бисмиллоҳир раҳмони раҳим...

Парда

Томоша тугаб, парда ёпилганидан кейин ҳам тиловат садолари эшитилиб туради.